

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Ladislav Bartko, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Juraj Glovňa, Nicol Janočková, Ján Kačala, Sibyla Mislovičová, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Mária Šimková, Iveta Vančová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

BUJALKOVÁ, Mária: O budúcnosti eponým v medicíne	193
KAČALA, Ján: Pôvodný slovesný tvar <i>platí</i> ako častica	199
WEISSOVÁ, Hana: Železiarska výroba v obci Hronec a jej odraz v terénnych názvoch	203

DISKUSIE 267

KRŠKO, Jaromír: Ako pomenovať študentov pišucich bakalársku prácu? ... 211

Z HISTORICKEJ LEXIKY

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (16) 213

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

VALENTOVÁ, Iveta: Pomenovania vozov a kočov v staršej slovenčine a v nárečiach (2) 221

ROZLIČNOSTI

Ojazdené autá a jazdené autá. M. P o - v a ž a j 230

O podstatnom mene *tanečníčka*. S. M i s - l o v i č o v á 232

Priezviská *Šajnoha*, *Škovira*/*Škoviera*, *Švihran* a *Švikruha*. M. M a j t á n 234

SPRÁVY A POSUDKY

Zainterosovane o slovensko-českých (nielen) jazykových vzťahoch. J. Kačala 237

Problematika overovania reálií, prepisu latinských mien a geografických názvov v beletrii. A. O r a v c o v á ... 243

SPYTOVALI STE SA

Je slovo *samodružá* hanlivé? E. K r á -
l i k 249

Datív a lokál podstatného mena *pizza*.
M. P o v a Ź a j 251

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

O skratkách *s. r. o.* a *spol. s r. o.*
I. V a n ě o v á 254

Veľkonočný pondelok, veľkonočný sviatok.
I. V a n ě o v á 254

Kraslica či veľkonočné vajíčko. K. K á l -
m á n o v á 255

O tvaroch slovesa *prijat'*. I. V a n ě o -
v á 256

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 43, 2009, č. 4 (29. 9. 2009). Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Výchádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 5,38 € (162 Sk), jednotlivé čísla 0,90 € (27 Sk). Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/4230377. Registračné číslo 7050. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačila Tlačiareň BEN&M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2009

Cena 0,90 € (27 Sk)

O budúcnosti eponým v medicíne

MÁRIA BUJALCOVÁ

Lekárska terminológia pozná veľa termínov motivovaných menom objaviteľa. V anatomickej terminológii sú zriedkavé, zato klinická lekárska terminológia ich využíva takmer v neúnosnej miere. Preto si mnohí kladú otázku o budúcnosti eponým v medicíne.

Eponymium je pojem spájajúci vec s reálnou či fiktívnou osobou alebo miestom, ktoré jej dáva meno (podľa gréckeho slovesa *ἑπωνομάζειν* [eponomazein] = menovať, dávať meno, nazvať). V medicíne eponymium najčastejšie predstavuje meno objaviteľa významného vedeckého faktu alebo vzniká z úcty k osobe, ktorá ho objavila alebo opísala ako prvá, resp. podstatne prispela k jeho rozšíreniu, a je s ním tak tesne spojená, že sa jej meno stalo označením pre túto vec (Řešetka, 1977, s. 720). Slovenský terminológ Ivan Masár nazýva takéto typy pomenovaní novším názvom *dedikačné termíny* (Masár, 1991, s. 46), t. j. pomenovania na počesť autora, vynálezcu atď. (z lat. *dedicare* – venovať). Ak pritom ide o dokázateľne žijúce osoby, nazývame takto utvorené slová aj *antroponymá*. Ak sa vzťahujú na imaginárne postavy, zväčša z grécko-rímskej mytológie, označujú sa ako *mytonymá* (Karenberg, 2005, s. 6). Keď sa vec pomenúva podľa miesta, hovoríme o tzv. *epotoponymách*.

V lekárskej terminológii sa podľa viacerých autorov (napr. internetovej encyklopédie *Wikipedia*) vyskytuje viac než 8000 eponým, niektorí odhadu-

jú ich počet dokonca na 30 000. Z hľadiska pôvodu ich možno rozdeliť na 4 skupiny:

1. pomenovania na počesť slávnych lekárov a ich objavov – tie sa vyskytujú najčastejšie,

2. pomenovania podľa mien pacientov, ktorí trpeli na danú chorobu – ich výskyt je zriedkavejší,

3. pomenovania, ktoré sú motivované miestom objavu (epotoponymá) – vyskytujú sa len sporadicky.

4. pomenovania, ktoré obsahujú meno imaginárnej postavy, najčastejšie z antickej mytológie alebo z Biblie.

V tomto príspevku sa venujeme eponymám prvých troch typov; 4. typ si vyžaduje širší priestor s historicko-etymologickým výkladom ich pozadia.

Medzi používaním eponým v anatomickej a klinickej lekárskej terminológii je zásadný rozdiel. Anatomická terminológia v minulosti obsahovala toľko synonym a eponým, že to viedlo k obmedzeniu zrozumiteľnosti textov. Anatómovia si uvedomili, že takáto „terminologická anarchia“ je v rozpore s vedeckosťou a začali uvažovať o zjednotení názvoslovnia. Po dvoch pokusoch o vypracovanie jednotnej anatomickej nomenklatúry (Bazilej 1895, Jena 1935) tento zámer doviedol do úspešného konca medzinárodný tím odborníkov, keď r. 1955 na medzinárodnom kongrese anatómov v Paríži bola schválená nová anatomická terminológia. Parížske anatomické názvoslovie (Parisiensia Nomina Anatomica; ďalej PNA) vytýčilo ako jednu zo svojich zásad požiadavku, aby sa z makroskopickej anatómie vylúčili eponymá.

Zásady platnej anatomickej nomenklatúry teda nepripúšťajú používanie eponým v makroskopickej anatómii. Preto sa zastarané termíny nahradili novými, napr.:

tuba auditiva Eustachi → **tuba auditiva** (sluchová trubica),

tuba uterina Fallopii → **tuba uterina** (vajčkovod),

tendo calcaneus Achillis → **tendo calcaneus** (päťová šľacha),

glandula Bartholini → **glandula vestibularis major** (veľká predsieňová žľaza),

antrum Highmori → **sinus maxillaris** (čelústna dutina).

(Bujalková, 1999, s. 271 – 272.)

Osobitné postavenie majú niektoré z týchto termínov pri ich používaní v anatómii a v klinických disciplínach. Anatomická nomenklatúra dnes

podľa PNA používa len termín *tendo calcaneus*, ale pôvodný termín *tendo Achillis* sa zachoval v klinickej terminológii: *achillotenotomia* – operčné preťatie Achillovej šľachy, *achillodynia* – bolesť Achillovej šľachy, *achilorrhaphia* – chirurgické zošitie Achillovej šľachy (Kábrt – Kábrt, 2004, s. 137). Ten istý prípad je klinický termín *bartholinitis* – zápal Bartholiniho žľazy, ktorý už takisto nemá paralelu v anatomickom termíne, pretože *glandula Bartholini* sa nahradila pomenovaním *glandula vestibularis major*.

Klinická medicínska terminológia na rozdiel od morfológických disciplín nemá k dispozícii zjednotenú a ustálenú terminológiu. Aj keď sa klinické termíny netvoria celkom ľubovoľne, názvy chorôb často vznikali empiricky a živelne. Choroby nie sú jednotne vymedzené, a hoci existuje medzinárodná štatistická klasifikácia chorôb, nie je zostavená podľa prísnych logických hľadísk. Niektoré choroby sa vymedzujú podľa anatomického hľadiska, iné podľa prevládajúceho príznaku, ďalšie podľa príčiny choroby, jestvujú aj metaforické pomenovania chorôb. To má za následok veľký výskyt synonymým a eponým, nedostatočnú presnosť a jednoznačnosť termínov a ich definícií.

K nejednotnosti klinicko-medicínskej terminológie prispieva aj to, že sa klinická medicína rozvíja rýchlo, získavajú sa nové poznatky a prehodnocujú sa staré. Tak prebiehajú zmeny v názoroch, a tým aj v pomenovaní chorôb. V súčasnej klinickej terminológii sú eponymá veľmi frekventované a ich počet sa každý rok zvyšuje. Najčastejšie tu eponymá označujú nejakú chorobu, symptóm, syndróm, reflex, skúšku, reakciu, postup atď.

Latinský termín na chorobu pomenovanú podľa autora, resp. objaviteľa sa tvoril tradične tak, že sa k vlastnému menu pridala koncovka *-i* (ako znak genitívu singuláru) a tento tvar sa spojil so substantívom *morbus*, napr. *morbus Basedowi*, *morbus Wilsoni*, podobne so slovom *bacillus*, napr. *bacillus Hanseni*, alebo *operatio* v spojení s predložkou *secundum* = *operatio secundum X. Y.* – operácia podľa X. Y. (Kábrt – Kábrt, 2004, s. 665), napr. *operatio secundum Billroth*. Novšie sa však uprednostňuje pomenovanie bez koncovky *-i*, teda *morbus Basedow*, *morbus Wilson*, *morbus Addison*, t. j. s pomenovacím nominatívom.

V tejto súvislosti si bližšie všimneme skupinu termínov so zložkou *morbus*. Treba povedať, že pomenovania utvorené s menom prvého objaviteľa sú významovo neutrálne a sú obsahovo jasné len odborníkom v danej oblas-

ti. Preto každé eponymum so zložkou *morbus* má aj svoje latinsko-grécke pomenovanie, napr.:

morbus Cushing = *basophilismus pituitarius*,
morbus Bechterev = *spondylarthritis ankylosans (ancylopoetica)*,
morbus Berger = *Iga-nephritis*,
morbus Thomsen = *myotonia congenita*,
morbus Faber = *anaemia hypochromica idiopathica*,
morbus Hodgkin = *lymphogranuloma malignum*,
morbus Horton = *arteriitis cranialis*,
morbus Kaposi = *sarcoma idiopathicum haemorrhagicum multiplex*,
morbus Schamberg = *purpurea (dermatitis) pigmentosa progressiva*,
morbus Wilson = *degeneratio hepatolenticularis*
(Wikipedia; Kábrt – Kábrt, 2004).

Túto tendenciu podporujú autori Woywodt – Matteson (2007, s. 424) v diskusii na stránkach renomovaného anglického lekárskeho časopisu *British Medical Journal*. Polemizujú s názormi, či eponymá sú ešte stále užitočnou súčasťou medicíny, a zastávajú názor, že už nie sú náležité, že sa ich treba vzdať a že treba používať opisné termíny, ktoré presne vystihnú daný pojem. Ako príklad uvádzajú, že z 92 ortopédov len 10 bolo schopných podať správny opis Finkelsteinovho testu používaného na diagnostiku tendovaginitídy (zápalu šľachovej pošvy).

Eponymá sa môžu tvoriť aj podľa mien slávnych pacientov. Osobitným spôsobom sa používajú mená osôb pri označovaní niektorých systémov krvných skupín, napr. *systém Lutheran*, *systém Duffy*, *systém Kidd*. Tieto systémy sa väčšinou pomenovali podľa priezviska osoby, u ktorej sa prvý raz zistil antigén (Duffy, Kidd). Skratka priezviska a rodného mena, resp. časti priezviska potom označuje príslušný génový lokus, napr. *lokus Jk* (od J. Kidd); *lokus Fy* (Duffy). *Systém Lutheran* je zasa nazvaný podľa mena nositeľa antigénu vyvolávajúceho protilátkovú odpoveď (Ferák – Sršeň, 1990, s. 433). Na rozdiel od eponým typu *Turnerov syndróm* je v týchto názvoch meno osoby použité ako postponovaný atribút (tzv. progresívna sekvencia).

Podobným spôsobom, t. j. juxtapozíciou dvoch podstatných mien, vznikli epotoponymá *chromozóm Philadelphia*, *fenotyp Bombay* (tamže) motivované miestom objavu. Miesto výskytu je takisto súčasťou termínu používaného celosvetovo v angličtine – *Rocky Mountain spotted fe-*

ver (Urban & Vogel Lexikon der Medizin, 1994, s. 659), ale poznáme aj slovenskú paralelu termínu – *horúčka Skalistých hôr*. Pomerne známa je aj *lymská choroba (morbus Lyme)* pomenovaná podľa mesta Old Lyme v USA, kde bola opísaná prvýkrát (Slovenské lekárske názvoslovie. III. Choroby, 2008, s. 13).

Veľmi frekventované termíny so slovom *choroba, symptóm, syndróm, test, skúška, reakcia, reflex* sa v súčasnosti používajú, ako je zrejmé z predchádzajúcich príkladov, aj v poslovenčenej podobe. Na ilustráciu uvedieme ešte niekoľko ďalších termínov: *Addisonova choroba, Marfanov syndróm, Downov syndróm, Guthrieho test, Kochov fenomén*; poslovenčené sú aj konkrétne názvy chorôb, napr. *Huntingtonova chorea, Duchenneova svalová dystrofia, Laronov nanizmus, Burkittov lymfóm* (Sršeň – Sršňová, 2005, s. 435 – 440).

Niektoré eponymá v klinickej terminológii sú také rozšírené, že sa apelativizovali. Z jazykového hľadiska ide o jav, keď sa vlastné meno (proprium) stalo odvodzovacím základom na utvorenie všeobecného mena (apelatíva), napr. *röntgen, mendelizmus, basedow, schwannóm* – nádor vychádzajúci zo Schwannových buniek (Duden, 2007, s. 639).

V diskusií o používaní eponým autori zastávajú, ako sme už uviedli, dve protichodné stanoviská. Na strane „za“ používajú tieto argumenty:

- eponymá jedným slovom často sprostredkujú zložitú a komplexnú charakteristiku, ktorá by sa inak musela vyjadriť dlhými, opisnými názvami, a preto sa ľahko pamätajú,

- eponymá jednoznačnejšie – nepomýliteľne – označujú daný pojem než všeobecné substantíva (Šimon, 1990, s. 20),

- eponymá sú užitočné, lebo reflektujú lekársku históriu a prezentáciu medicínskych termínov, sú súčasťou lekárskeho tradícií a kultúry (Whitworth, 2007, s. 425),

- niektoré eponymá sú také známe, že by ich nahradenie opisnými názvami spôsobilo ešte väčší terminologický chaos, nežby terminológiu redukovalo; zrušenie prijatých a dlhodobo používaných známych eponým by bolo veľmi ťažké, ale i neželateľné – napr. *röntgenológia* (Řešetka, 1977, s. 721).

Na strane „proti“ stoja tieto argumenty:

- pre neodborníka nemajú význam, a preto sa ťažšie pamätajú ako názvy, ktoré vystihujú lokalizáciu, etiológiu a pod. (Šimon, 1990, s. 20),

– sféra ich používania sa zužuje na úzky okruh odborníkov,
– eponymá nereflektujú vedecké objavy najmä v prípadoch, keď sa na objave podieľalo viac osôb v širšom časovom období (Woywodt – Matteson, 2007, s. 424),

– eponymá nemajú vedeckú presnosť; nejasnosti sa stupňujú pri používaní eponým v rôznych krajinách, napr. v Nemecku je pomenovanie *Morbus Basedow*, ale angličtina pre ten istý pojem používa termín *Grave's disease* (*Morbus Graves*) (tamže, s. 424).

Súčasný stav v otázke zachovania alebo odstránenia eponým v medicíne charakterizuje anonymná reakcia čitateľa v internetovej prílohe Periskop (Schweiz Med Forum, 2007, s. 1022): „Jedni hovoria o odstránení eponým z medicíny, lebo nie sú vedecké a nepoukazujú vždy na skutočné objavy. Oponenti tvrdia, že tieto termíny prinášajú farbu do medicíny, stelesňujú lekársku tradíciu a kultúru. A čo teraz s existujúcimi eponymami? Za mnohými sa skrýva príbeh, niekedy aj omyl alebo objav niekoho iného. Som za zachovanie eponým a v súvislosti s ich budúcnosťou za zdržanlivosť.“

LITERATÚRA

BUJALKOVÁ, Mária: Eponyms in Medical Terminology. In: Bratislavské lekárske listy, 1999, 100 (5), s. 271 – 272.

DUDEN. Wörterbuch medizinischer Fachbegriffe. 8. vydanie. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag 2007. 862 s.

FERÁK, Vladimír – SRŠEŇ, Štefan: Genetika človeka. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 448 s.

KÁBRT, Jan – KÁBRT, Jan, jr.: Lexicon medicum. 2., doplnené a prepracované vydanie. Praha: Galén 2004. 1136 s.

KARENBERG, Axel: Amor, Äskulap & Co – Klassische Mythologie in der Sprache der modernen Medizin. Stuttgart: Schattauer-Verlag 2005. 216 s.

MASÁR, Ivan: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava: Veda 1991. 192 s.

Periskop. In: Schweiz Med Forum, 2007; 7:1022.

ŘEŠETKA, Miroslav: K otázce užívání eponym a popisných názvů v anglické lékařské terminologii. In: Bratislavské lekárske listy, 1977, 67 (6), s. 720 – 722.

Slovenské lekárske názvoslovie. Slovak medical terminology. Nomina medica slovacica. III. Choroby. Zost. O. Kadlec. Bratislava: Asklepios 2008.

SRŠEŇ, Štefan – SRŠŇOVÁ, Klára: Základy klinickej genetiky a jej molekulárna podstata. 4. vyd. Martin: Osveta 2005. 446 s.

ŠIMON, František: Latinská lekárska terminológia. Martin: Osveta 1990. 184 s.

URBAN & VOGEL Lexikon der Medizin. München: Urban und Schwanzenberg 1994. 864 s.

WHITWORTH, Judith Ann: Should eponyms be abandoned? No. In: British Medical Journal 2007; 335:7617:425, 1 September 2007.

WOYWODT, Alexander – MATTESON, Eric: Should eponyms be abandoned? Yes. In: British Medical Journal 2007; 335:7617:424, 1 September 2007.

Pôvodný slovesný tvar platí ako častica

JÁN KAČALA

Na vyjadrovanie súhlasného postoja v našom jazyku máme neobvyčajne veľký výber slovných prostriedkov, diferencovaný nielen z hľadiska ich slovnodruhového pôvodu, ale aj z hľadiska intenzity vyjadrovaného súhlasného postoja. Medzi slovné prostriedky vyjadrujúce súhlasný postoj okrem vlastných častíc sa postupom času zaradili aj výrazy patriace pôvodne do iných slovných druhov, prípadne zmeravené spojenia vzniknuté z rozmanitých iných slovných druhov. Slová vyjadrujúce súhlasný postoj sa utvorili z pôvodných podstatných mien (napríklad: *pravdaže, bezpochyby*), prídavných mien (napríklad: *jasné, prirodzené, nepochybné*), zámen (napríklad: *tak*), slovies (napríklad: *súhlasí*), prísloviak (napríklad: *dobre, prirodzene, správne, rozhodne, určite, zaiste, akiste, isto, presne, nepochybne, samozrejme*), spojok (napríklad: *no, aj, akoby nie, akožeby nie*) aj citoslovieč (napríklad: *prisám, prisámbohu, namojveru, namojpravdu, namojdušu*).

Prechádzanie slov z jedného slovného druhu do iného alebo zmena slovnodruhovej príslušnosti istého slovného prvku je v našom jazyku veľmi živá, je to jeden z výrazných prejavov dynamickosti súčasného stavu jazyka. Zmenu slovnodruhovej príslušnosti slova alebo tvaru označujeme ako slovnodruhový prechod (medzinárodným termínom: transpozícia). Na rozdiel od iných zmien v slovnej zásobe sa vyznačuje tým, že pri nej badáme zreteľný rozdiel v správaní sa významovej a výrazovej stránky slovnej jednotky, ktorá prechádza takouto zmenou: kým forma zostáva zachovaná, podstatným spôsobom sa mení významová stránka; najpodstatnejšia zmena nastáva v tom, že sa pôvodný kategoriálny (slovnodruhový) významový prvok takejto jednotky nahrádza za nový. Na tomto základe slovnodruhový prechod označujeme ako (sémantickú) významovú zmenu. Môžeme to

ukázať na príklade už spomínaného slova *pravda*, *pravdaže*: ako pôvodné podstatné meno sa slovo *pravda* vyznačuje kategoriálnym (slovnodruhovým) významovým prvkom substanciálnosť, predmetnosť, no ako častica vyslovujúca zdôraznený súhlas – v podobe s intenzifikujúcim prvkom *-že* na svojom konci – už stratila tento významový prvok a nadobudla slovnodruhový prvok vlastný všetkým časticiam v našom jazyku – vyjadrovanie rozmanitých významových odtienkov, osobitne postoja hovoriaceho k obsahu výpovede alebo k jej časti či časticiam.

Ako sme to už naznačili, základňou, z ktorej častice pri svojom neprestajnom obohacovaní sa čerpajú, stávajú sa aj slovesné tvary – určité aj neurčité (o sémantickej problematike slovnodruhového prechodu z neurčitých slovesných tvarov podrobnejšie hovoríme v štúdiu z roku 1987 – pozri Kačala, 1987). O slovesnom východisku niektorých častíc donáša svedectvo aj akademická Morfológia slovenského jazyka z roku 1966, ktorá v závere kapitoly o časticiach píše o vzťahoch častíc a ostatných slovných druhov (s. 801 – 806) a v rámci výkladu o vzťahoch častíc a sloviac na s. 806 uvádza: „Za častice pokladáme aj niektoré zmeravené slovesné tvary, napr. *hádám*, *tuším* vo význame „asi, možno, vari, azda“; *povedzme* s významom „napríklad“; *prepytujem* s významom „odpusťte, prepáčte“; vysvetľovacie, hodnotiace i zdvorilostné *prosím*. So slovesom súvisia aj častice ako *veru* (starší tvar od *veriť*), *reku* (tvar od *riecť*), *môžbyť* (spojenie sloviac *môže byť*), *vraj* (od slovesa *vraviť*) ap.“ Uvedené zmeravené slovesné tvary sa v tomto diele uvádzajú ako samostatné častice v predchádzajúcej časti kapitoly venovanej časticiam v abecednom zozname; tam sa rozoberajú z významového hľadiska a dokladajú príkladmi z literatúry.

Z vývinového hľadiska sa v tejto súvislosti žiada dodať, že slovnodruhový prechod slovesných tvarov medzi iné slovné druhy nie je v našom jazyku nič nové; niektoré také prípady konštatoval už Ľudovít Štúr vo svojej gramatike nového spisovného jazyka – Nauke reči slovenskej z roku 1846. Tu na s. 97 píše: „I slovesá daktorje slúža za príslovki, na pr. *hádám*, *tuším* atď.“ Medzi príslovky sa v Štúrových časoch zaraďovali aj dnešné častice.

Z nášho doterajšieho výkladu sa ukazuje, že medzi príkladmi na slovnodruhový prechod zo slovesných tvarov medzi častice sa v jazykovednej literatúre zatiaľ nevyskytuje slovo, ktoré by ako častica vyjadrovalo súhlasný postoj. No v súčasnej jazykovej praxi také slovo okrem spomínaného

súhlasí možno nájsť aj ďalšie slovo: je to slovesný tvar *platí* používaný ako potvrdenie súhlasného postoja na položenú otázku alebo len v rozhovore vo všeobecnosti, napr.: „*Vzdávam sa. Ale to vám vravím – na ďalšiu plavbu sa zapisujem prvý.*“ – „*Platí!*“ *nezdržal sa Roald.* (Slovenský národný korpus) Ide o nový prvok v našej súčasnej slovnej zásobe, ktorý ešte nezachytávajú výkladové slovníky slovenského jazyka. Ako pôvodný slovesný tvar 3. osoby jednotného čísla oznamovacieho spôsobu nemá bezprostrednú paralelu medzi inými určitými slovesnými tvarmi, ktoré absolvovali slovnodruhový prechod medzi častice, a iba čiastočne ho možno porovnávať s inými pôvodnými určitými slovesnými tvarmi, konkrétne s tvarmi 1. osoby jednotného čísla typu *prosím, hádam, tuším*, vyjadrujúcimi, pravdaže, iné významové prvky.

Slovo *platí* ako pôvodný určitý slovesný tvar v pozícii častice má ten istý význam ako takzvané pritakávacie častice *áno, hej, tak, pravdaže, prirodzene, samozrejme* a podobné ďalšie slovné prostriedky vyjadrujúce súhlasný postoj. Ako nové pomenovanie významovo nadväzuje na sloveso *platiť*, ktorého 3. význam (spomedzi piatich) sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka (4. vydanie z roku 2003, s. 482) charakterizuje takto: „*mať platnosť, byť v platnosti*“ a ilustruje sa týmito typickými spojeniami: *vyhláška platí od mája; tieto pravidlá už neplatia; ešte stále platí, že...; táto minca neplatí* s výkladom „*nie je platná*“.

Sloveso *platiť* z hľadiska intencie slovesného deja je subjektového (a bezobjektového) typu, to značí, že svojou intenčnou hodnotou predpokladá a žiada osobitným pomenovaním vysloviť substanciu, ktorá je východiskovým bodom jeho deja, alebo ináč povedané: substanciu, ktorá platí ako subjekt deja pomenovaného slovesom *platiť*. Tvar *platí* je tvarom 3. osoby jednotného čísla tohto slovesa a jeho upotrebenie v spojitosti s pomenovaním subjektu sa dobre ukazuje aj zo spojení, ktoré sme citovali z textu Krátkeho slovníka slovenského jazyka. So zreteľom na významovú náplň slovesa *platiť* je jeho 3. osoba jednotného čísla vedno s 3. osobou množného čísla v textoch rozličného druhu najčastejšie využívaným tvarom z jeho šesťčlennej slovesnej paradigmy oznamovacieho spôsobu prítomného času.

Vznik nového pomenovania z určitého slovesného tvaru je sprevádzaný predovšetkým tým, že nové slovo opúšťa svoju paradigmu, prestane byť slovesným tvarom a so svojím pôvodným tvarovým východiskom stojí v ho-

monymnom vzťahu (má s ním rovnaký tvar). Slovesu *platiť* zostáva teda v paradigme tvar 3. osoby jednotného čísla bez ohľadu na to, že na inom mieste slovnej zásoby a s inými lexikálnosémantickými vlastnosťami zaujala pozíciu slova jeho bývalá súčasť; táto súčasť sa svojou formou stále uvedomuje ako pochádzajúca z (určitého) slovesného tvaru; blízky pôvodnému slovesu, prípadne jeho 3. lexii (t. j. 3. významovej jednotke v poradí významov) je aj lexikálny význam nového slova, ale iné vlastnosti novej lexikálnej jednotky sú podstatne odlišné. Okrem uvedených tvaroslovných paradigmatických a lexikálnosémantických parametrov sú pre nový slovný prvok dôležité ešte ďalšie dva znaky vyplývajúce z dvoch základných slovesných kategórií, ktoré sú vlastné každému slovesu: z lexikálno-gramatickej kategórie intencie slovesného deja a z lexikálno-gramatickej kategórie slovesného vidu.

Pokiaľ ide o kategóriu intencie slovesného deja, nové slovo *platí* stráca pôvodnú intenčnú hodnotu východiskového slovesa *platiť*, mimoparadigmatický tvar *platí* už nepredpokladá ani nežiada osobitným pomenovaním vyjadriť východiskovú substanciu deja a funguje bez uvedomovania si takejto substancie vo vzťahu k jeho dej. Pôvodný slovesný tvar fungujúci ako nové slovo teda vypadáva z intenčného systému a vzťah deja k východiskovej (v iných analogických prípadoch aj k zasahovanej) substancii sa pri ňom stáva irelevantný. Stratou intenčnej hodnoty sa teda zrušuje subjektová (východisková) pozícia pri pôvodnom slovesnom tvare; prakticky to značí, že pri upotrebení slova *platí* ako častice, vyjadrujúcej súhlasný postoj, už nehovoríme, čo platí, ba nehovoríme už ani, ako, kde, kedy, kde alebo prečo platí, t. j. pôvodný slovesný tvar, zbavený intenčnej hodnoty, už na svoje jestvovanie nepotrebuje ani vyjadrenie okolností či vlastností, v ktorých platí dej.

Podobná deštrukcia kategoriálneho parametra nového slova nastáva aj pri lexikálno-gramatickej kategórii slovesného vidu. Ako je známe, na základe tejto kategórie si v slovanských jazykoch dej slovesa uvedomujeme ako ohraničený na maximálne možnú mieru alebo naopak ako neohraničený. Tento systémový protiklad pri mimoparadigmatickom slovesnom tvare *platí* sa prestáva uvedomovať, ako aj systémovo a rečovo sa uplatňovať. Pôvodný slovesný tvar 3. osoby jednotného čísla, ktorý bol členom paradigmy, t. j. sústavy tvarov, nedokonavého slovesa *platiť*, už nefunguje v opozícii k potenciálnemu alebo reálnemu dokonavému slovesu. Slovesný vid sa pri častici *platí* stáva irelevantným a neutralizuje sa.

Napokon zmienka o podobe častice *plati* z hľadiska kladu a záporu. Aj v tomto ohľade nastáva zúženie pôvodných slovesných možností, keď sa pri takmer každom slovenskom slovese v izolovanej podobe, ako aj vo vetej súvislosti vyskytuje možnosť použiť ho nielen v kladnej podobe, t. j. v danom prípade *platiť*, ale aj poprieť jeho obsah a upotrebiteľ ho v zápornej podobe so záporovou časticou *ne-* na začiatku, t. j. *neplatiť*. Ako častica sa upotrebuje iba kladná forma *plati*, záporná forma prestáva fungovať ako jej živý potenciálny náprotivok.

Zo štýlového hľadiska častica *plati* sa zaraďuje do živého konverzačného spôsobu reči a pri lexikografickom spracovaní ju treba označiť ako hovorový prvok slovnice súčasnej spisovnej slovenčiny.

Ako vidno, slovnodruhový prechod pôvodného určitého slovesného tvaru je mnoho- či aspoň viacrozmerný proces, zasahujúci najmä viaceré úrovne sémantickej štruktúry novoutvoreného slova, ako aj vlastnosti jeho kategoriálnej povahy. Práve tým sa odôvodňuje hĺbka významových zmien pri novovzniknutej slovnice jednotke.

LITERATÚRA

KAČALA, Ján: Sémantická problematika slovnodruhových prechodov. (Slovnodruhové prechody z neurčitých slovesných tvarov.) In: Slovenská reč, 1987, roč. 52, č. 4, s. 198 – 207.

Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 985 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.

ŠTÚR, Eudovít: Nauka reči slovenskej. Nákladom Tatrína č. 1. V Prešporke 1846. 216 s.

Železiarska výroba v obci Hronec a jej odraz v terénnych názvoch

HANA WEISSOVÁ

Chotárne územie obce Hronec sa nachádza v stredoslovenskej horskej krajine neďaleko Brezna na severnom okraji Veporských vrchov ležiacich v severozápadnej časti Slovenského rudohoria v doline Čierneho Hrona bezprostredne pred jeho vyústením do Hrona pod Chvatimechom. Súčasťou

chotára sú dlhé zalesnené doliny potokov – Osrblianskeho a Kamenistého, ohraničené horskými chrbtami vysokými okolo 900 metrov.

Z terénnych názvov Hronca sme vyčlenili a v našom príspevku by sme chceli predstaviť špecifickú skupinu 30 názvov, ktoré boli motivované činnosťou človeka a ktoré priamo súvisia so spomínaným dominujúcim zamestnaním obyvateľov – so železiarskou výrobou. Tieto terénne názvy sú živou súčasťou lexiky obyvateľov obce.

Sídlo *Hronec* vznikalo v 14. storočí ako osada v lesnej lokalite chráneného kráľovského územia Zvolenský les. V 15. storočí bolo územie začlenené do chotára a pod správu šoltýsov zo susednej pastierskej obce Valaská, neskôr bolo naspäť vyčlenené pod komorskú správu. Súbežne s valaskou kolonizáciou bolo teda územie Hronca osídlené aj banskou kolonizáciou, obec má bohatú tradíciu železiarskej výroby. Ťažba železnej rudy, dreva pre bane, výroba drevného uhlia, výroba železa v hutách a jeho spracovanie v hámroch boli do polovice 16. storočia v rukách súkromných ťažiarov. V roku 1580 železiarsky podnik v Hronci aj s okolitými baňami prevzala do svojej správy dolnorakúska cisárska komora. Hronec sa stal *komorskou osadou – železiarskym handlom* (Die Kais. König. Eisenhandlung Rohnitz), významným železiarskym strediskom, ktoré ako „pomocný podnik“ zabezpečovalo železným náradím a výrobkami erárne bane a huty na prioritnú výrobu vzácnych (mincových) kovov v Banskej Bystrici, v Kremnici a v Banskej Štiavnici.

Hronec sa potom vyvíjal ako osada pri štátnom železiarskom podniku, na komorských pozemkoch s dominanciou závodu. Jej obyvatelia pracovali ako *erárni zamestnanci* – kráľovskí železozrobotníci v službách komory, boli v slobodnom postavení bez poddanských povinností, pracovali za mzdu v miestnych železohutných baniach, v hutnickej výrobe a pri spracovaní železa, v celom rade odborných profesií ako baníci, hutníci, kováči, zlievači, formovači a modelári, neskôr aj oceliari, mechanici – strojárí, zámočníci, sústružníci, plecháři, odborníci na smaltovanie, pri hutách a vodných dielach sa uplatnili aj murári, kamenári a tesári. Životné potreby si dopĺňali popri mzde hospodárením – chovom na pasienkoch a lúkach a pestovaním na drobných poličkach – ostredkoch, tzv. kovorolníctvom.

Výroba a spracovanie železa je základným identifikačným znakom obyvateľov Hronca. Toto dominantné zamestnanie silne špecifikovalo ich spo-

ločenstvo oproti okolitým obciam v regióne. Horský lesnatý kraj predurčil aj obyvateľov s Hroncom susediacich obcí Osrblie a Čierny Balog na ťažbu, spracovanie a transport dreva pre potreby baníctva a hutníctva. Tieto obce sa historicky takisto vyvíjali ako erárne, ale nie ako železiarske, ale ako drevárске a uhliarske podniky – *handle*.

Terénny onomastický výskum v tejto obci sme realizovali v roku 2002. Získané toponymá – terénne názvy sme ďalej analyzovali z lexikálno-sémantického hľadiska aj z hľadiska štruktúrno-typologického. V našom príspevku zameriame pozornosť na lexikálno-sémantickú stránku toponým. Pri objasňovaní motivácie vzniku toponým v centre našej pozornosti je predovšetkým mimojazyková stránka. Toponymum je pevne spojené s objektom, ktorý pomenúva, skrýva v sebe aj minulosť ľudí, ktorí ho vytvorili a používali. Významová štruktúra terénneho názvu vychádza z reálneho sveta.

Pri vzniku toponým môžeme rozlíšiť dva základné motivačné zdroje:

– prírodu (členitosť, podoby a charakter zeme, územia, terénu, prírodné reálie – zvieratá a rastliny),

– človeka (jeho činnosť, telesnú existenciu).

My sa sústredíme predovšetkým na druhý motivačný zdroj.

Skupinu 30 terénnych názvov z Hronca súvisiacich priamo so železiarskou výrobou možno podľa Šmilauerovho triedenia (pozri Šmilauer, 1966) zatriediť do skupín:

2 ZEM

281 iné vodné stavby a zariadenia (*Frúdle, Za ha'ou, Mašný jarok, Špertajch, Hrončok*)

5 – 8 ČLOVEK

551 národné mená (*Tirolňa*)

54 majetok spoločenstva (*Hámornicka*)

6 ĽUDSKÁ PRÁCA

621 baníctvo (*Rudlová*)

625 hutníctvo a spracovanie železa (*Za brúsom, Maša, Huta, Mechánik, Pri mašinhauze, Preshauz, Lisovňa, Drotáreň, Giseraj, Fábrica*)

632 pálenie drevného uhlia (*Pálenice, Uhlisko*)

7 ĽUDSKÉ DIELA

747 zvláštne sídliská (*Kvartír, Prajský dom, Komorhof, Kolónia*)

751 továreň (*Pl'ac*)

755 malé stavby (*Brána, Rášťubňa, Zastena, Haje*)

77 cesty (*Šturec*)

Staršie terénne názvy v Hronci sú tie, ktoré vznikli pri formovaní najstarších hutníckych a železiarskych výrobní v prvotnej fáze vývoja obce od obdobia pred 16. storočím až do polovice 18. storočia. V tereziánskych časoch centrom obce bol železiarsky závod – hrončiansky handel na dne údolia pri sútoku Čierneho Hrona a Osrblianskeho potoka. Jeho súčasťou boli staršie taviace pece, tzv. slovenské dúchačky, vykúvacie hámre, budovy pre banskú správu a riadenie, na zásobovanie huty, na transport surovín a výrobkov. Vtedy boli vytvorené toponymá *Plac, Brána, Šturec*. Toponymum *Plac* je z nem. *der Platz* – *miesto; námestie*. Vznik terénneho názvu dnešného námestia motivovalo rovné miesto pred taviacimi pecami na manipuláciu s roztaveným železom, stred – ústredný priestor najstaršieho hutníckeho závodu z 15. – 18. stor., stále sa rozširujúci navázaním odpadovej trosky z pecí. Toponymum *Brána* pomenúva časť ulice na vyvýšenine nad Placom. Jeho vznik motivovala budova vážnice (váženie surovín – železnej rudy a dreveného uhlia) a súčasne strážnice so zvonom (ohlasovanie pracovných zmien v hute) – bol to vstup do huty. Toponymum *Šturec*, z nem. *der Sturz* – *pád*, pomenúva strmú naklonenú cestu vedúcu z Brány na Plac. V terajšom telese cesty je začlenená niekdajšia navážacia rampa, z ktorej sa nasýpalo, „padala“ ruda a uhlie do taviacich hutníckych pecí.

Sídelnú štruktúru hutníckej, banskej a uhliarskej osady, postupne sa rozširujúcej od centra do dolín pozdĺž tokov a ciest, tvorili okrem objektov závodu obytné drevené aj z kameňa murované domy s malými políčkami – ostredkami na svahoch. Časť lesa dostala pomenovanie *Hámornicka*. Vznik tohto terénneho názvu bol motivovaný pôvodným majetkovoprávnym vzťahom k nemu, keď patril spoločenstvu hámorníkov – tu si mohli ťažiť drevo pre vlastnú potrebu.

Súčasťou sídelnej štruktúry obce boli aj vodné diela na potokoch – nádrže, hate a navádzacie kanály – jarky slúžiace železiarskej výrobe ako energetický zdroj na vodný pohon hnacích kolies dúchadiel pecí, kladív hámrov a aj na transport dreva ako paliva pre huty. Toponymum *Frúdle*, z nem. *der Fluder* – *vodný jarok*, označuje pozdĺžnu časť ulice. Jeho vznik bol motivovaný vodným náhonom v drevenom žľabe, ktorý navádzal vodu na hnacie kolesá hutníckych výrobných zariadení v priestore Placu.

V okolí Hronca boli aj bane patriace k hute, uhlie sa páľilo na uhliskách v lesoch. Prejavilo sa to na vzniku toponyma *Rúdlová*, ktorým sa označuje dolinka a lúčna lokalita. Jeho vznik bol motivovaný miestom, kde sa kope železná ruda, kde boli v 18. storočí železorné bane. Časť svahu kopca bola pomenovaná toponymom *Za brúsom*. Motivácia jeho vzniku je podľa zariadenia na úpravu železa brúsením brúsom na vodný pohon v osobitnej budove. Išlo o brúsenie baníckych a hutníckych nástrojov a železiarskych výrobkov. Toponymum *Pálenice* označujúce časť lesa, pôvodne rúbanisko a pastviny, bolo motivované prácou v lese, pri ktorej sa z narúbaného dreva páľilo drevné uhlie.

Od konca 18. storočia do polovice 19. storočia sa sídelná štruktúra obce transformovala a rozširovala. Výrobné centrum v Hronci sa postupne presúvalo od Pľacu dole pozdĺž toku Čierneho Hrona k okraju obce. Na okraji obce vznikol nový hutnícky areál. To ovplyvnilo motiváciu toponým *Maša* alebo *Huta*. Tieto toponymá označovali lokalitu s novými, už vysokými pecami, modernejšími vykúvacími hámrami, neskôr aj s dielňou na vývoj a výrobu mechanických strojných zariadení pre bane a huty. Výkonnejšie vysoké pece s dokonalejšou výrobnou technológiou si vyžadovali kvalifikovanejšiu obsluhu, viac drevného uhlia a železnej rudy vyššej kvality. Zvýšila sa banská ťažba v okolí. V roku 1740 prišli do Hronca tirolskí baníci, s čím súvisí aj vznik toponyma *Tirolňa*. Označuje časť ulice s radom rovnakých obytných drevených domčekov kolonistov. Pálenie drevného uhlia sa presunulo z lesných uhlísk bližšie k hute, o čom svedčí aj toponymum *Uhlisko* – názov tejto miestnej lokality bol motivovaný ľudskou prácou, pri ktorej sa zo splavovaného dreva páľilo drevné uhlie pre potreby blízkej vysokopecnej huty. Do Hronca okolo roku 1807 prichádzajú zlievači zo sliezskeho Pruska, čo ovplyvnilo vznik toponyma *Prajský dom*, z nem. *preussisch* – *pruský*, resp. polyonymicky *Kvarťír*, z nem. *das Quartier* – *byt, obydlie*. Vznik názvu časti ulice s obytným objektom bol motivovaný stavbou – rozľahlým poschodovým domom s bytmi pre pruských zlievačov a s príslušnými hospodárskymi stavbami v uzavretom dvore.

Vyššie nároky na energiu si vyžiadali budovanie nových väčších vodných nádrží s dokonalejšou reguláciou prietoku vody a nového vodného náhonu. Súbežná časť ulice dostala názov *Mašný jarok* podľa vodnej stavby – náhonu na hnacie kolesá strojových zariadení Maše. Toponymum *Za haťou*

označujúce časť ulice vzniklo podľa stavby prehradzujúcej vodný tok – hate so stavidlom na odrazenie vody do náhonu Mašný jarok.

Vznik toponyma *Špertajch*, z nem. *die Sperre – zavierka, der Teich – vodná nádrž*, označujúceho lúku bol motivovaný vodnou nádržou s drevenou hrádzou a s uzáverom – stavidlom na regulovanie toku vody pre energetické potreby huty a na splavovanie dreva. *Hrončok* – terénny názov lesnej lokality aj vodného diela má tvar zdobeniny s príponou typickou pre používané nárečie. Je motivovaný faktom, že vodné dielo – nádrž na splavovanie dreva – je postavené na Kamenistom potoku v povodí Čierneho, teda „malého“ Hrona (v opozícii k „veľkému“ Hronu, ktorého je Čierny Hron prítokom). Ďalej od centra obce v Osrblianskej doline bola v roku 1828 postavená nová železiarska výrobňa – špecializovaná valcovňa na výrobu drôtu. Prejavilo sa to pri vzniku toponyma *Drotáreň*, ktoré pomenúva lúčnu lokalitu, na ktorej závod stál. Toponymum *Rášťubňa*, z nem. *das Rad – koleso, die Stube – miestnosť*, pomenúva lúku pri potoku, kde stála budova „kolesovne“, v ktorej sa nachádzali vodné hnacie kolesá drôtovne. V uvedenom historickom období čím ďalej tým viac rastie význam železa v priemyselnej revolúcii a v hospodárstve monarchie. Jeho výroba sa stáva prioritou štátneho podnikania. V tomto období sa manufaktúrny železiarsky závod v Hronci značne rozrastá a stáva sa riadiacim centrom všetkých vysokých pecí, hámrov a valcovní v regióne horného Pohronia – hrončianskeho železiarskeho komplexu.

V 2. polovici 19. storočia pokračujúca priemyselná revolúcia priniesla rozvoj špecializovaných odvetví železiarskej výroby – zlievarenstva, oceliarsstva, technológiu valcovania výrobkov a v tej súvislosti aj strojárstva. Tento historický vývoj, zmeny, nová realita a nové objekty v železiarskej výrobe i v sídelnej štruktúre Hronca motivačne podmienili vznik ďalších terénnych názvov. V lokalite Pod Kopcom sa vybudovali modernejšie vysoké pece druhej generácie, s čím súvisí vznik toponyma *Zastena*, ktoré pomenúva lúčnu lokalitu. Je motivované ľudským dielom, špecializovanou stavbou – stenou alebo múrom, ktorý bol súčasťou huty a ktorý sa staval za vysokými pecami a slúžil na usmernenie prúdenia vzduchu („ťahu“ v peci). Dúchadlá novších vysokých pecí pracovali už s parnou energiou. Pri nich vyrástol aj nový špecializovaný závod – parostrojová zlievareň. Jej výstavba motivovala vznik toponým *Giseraj*, z nem. *Giesserei – zlievareň*, resp. polyonymicky *Fábrica*. V priestore staršej vysokopecnej maše na okraji obce ostala len špecializo-

vaná mechanická dielňa na výrobu strojových zariadení – dýchadiel, parných kotlov, valcovacích stolíc, vrtacích strojov a iného zariadenia potrebného pre hutníctvo, spracovanie železa a baníctvo. Táto lokalita dostala nové pomenovanie *Mechánik*, polyonymicky aj *Pri mašinhausze*, z nem. *die Maschine – stroj a das Haus – dom*, teda *strojovňa*. Dopravu po vode a poľami po cestách postupne nahradila efektívnejšia železničná doprava – do Hronca sa vybudovala železničná trať a lesná úzkokoľajka. Budova výhrevne pre parné rušne miestnej úzkokoľajnej lesnej železnice motivovala vznik toponyma *Hajc*, z nem. *das Heizhaus – výhrevňa*. Vybuďovali sa aj nové objekty pre riadenie a správu závodu, to sa prejavilo pri motivácii toponyma *Komorhof*, z nem. *die Kammer – komora, der Hof – dvor*, teda *komorský dvor*. Vznik terénneho názvu miestnej lokality bol motivovaný jednoposchodovou rozľahlou budovou s kancelármi a bytmi pre riaditeľa a vedúcich pracovníkov správneho a riadiaceho aparátu hutníckych závodov hrončianskeho komplexu. Súčasťou objektu bol uzavretý parkový areál, ovocné záhrady a dvor s hospodárskymi stavbami.

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 následkom zmenených štátnych pomerov v rakúskej monarchii sa zmenilo centrum ústredného riadenia štátnych železiarskych podnikov. To sa presunulo z Viedne do Budapešti. Aj centrum riadenia hrončianskeho komplexu prešlo z Hronca do Podbrezovej, kde vyrástla najmodernejšia oceliaren a valcovňa. Zrušením vysokých pecí v Hronci a nerentabilnej železorzudnej banskej ťažby v okolí ťažiskom výroby v hrončianskom závode sa stali kvalitné zlievarenské výrobky z dovážanej suroviny. Koncom 19. storočia budovy v priestore mechanickej dielne na okraji obce prestavali na lisovňu a smaltovňu pre nové potreby železiarskej výroby, ktorá sa špecializovala na liatinové a plechové smaltované výrobky – inštalačné prvky, sporáky, nádoby a kuchynský riad. Vzniklo nové toponymum *Prezhauz*, z nem. *die Presse – lis, das Haus – dom*, a toponymum *Lisovňa* používané po prvej svetovej vojne. Názov *Lisovňa* bol motivovaný špecializovaným železiarskym závodom – lisovňou na spracovanie jemných železných plechov na nádoby lisovaním. Bolo postavené aj osobitné sídlisko – dlhé domy na ubytovanie nových zamestnancov – špecialistov v smaltovni, ktorí prišli do Hronca v roku 1883 z Trebuše v Rumunsku. Svedčí o tom aj motivácia toponyma *Kolónia*. Pri obytných domoch v tejto miestnej lokalite sú aj záhradky a hospodárske budovy.

Počas celej existencie železiarskej výroby v Hronci prichádza sem na pozvanie komorskej správy viac cudzincov z iných krajín, z banských a železiarskych oblastí a podnikov v Rakúsku, na Morave, v Čechách, v Uhorsku. Prisťahovaní zamestnanci pracujú ako šafári, hutmani, úradníci, kontrolóri, banskí a hutnícki odborníci – špecialisti, majstri vo výrobniach. V riadiacom aparáte erárnych železiarskych závodov pri administratívnych úkonoch, v odbornej železiarskej terminológii medzi odborníkmi bola komunikačným jazykom nemčina. To ovplyvnilo aj vznik a podobu pomerne veľkého počtu terénnych názvov. O prítomnosti nemeckého elementu v Hronci svedčia aj rozšírené nemecké priezviská starých Hrončanov – *Weiss, Schmidt, Schön, Hützenpichler, Mitterpach, Schrot, Štolc*.

Toponymá je možné analyzovať aj zo štruktúrno-typologického hľadiska, takisto by sme mohli objasniť polyonymiu používaných terénnych názvov, ako aj spôsob zápisu predložkových terénnych názvov. V našom príspevku sme sa však týmto javom nemienili venovať.

LITERATÚRA

KRŠKO, Jaromír: Vplyv nemeckej kolonizácie na mikrotoponymiu Revúcej. In: Acta Universitatis Matthiae Belii, sekcia filologická, č. 1. Zost. H. Bálintová, T. Boďová, A. Ďuricová, Z. Hurtajová, V. Křečková. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB 1997, s. 187 – 192. ISBN 80-8055-080-8.

KRŠKO, Jaromír: Terénne názvy z Muránskej doliny. 1. vyd. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB Banská Bystrica 2001. 232 s. ISBN 80-8055-577-X.

KRŠKO, Jaromír: Vplyv nemeckej a valašskej kolonizácie na toponymiu Turca. In: Slovenčina na začiatku 21. storočia (Prešov, 5. – 7. 3. 2003). Zost. M. Imrichová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied 2004, s. 284 – 292. ISBN 80-8068-271-2.

MAJTÁN, Milan: Štruktúrne typy slovenských chotárných názvov. In: IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9. – 10. novembra 1971. Red. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973, s. 147 – 160.

MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. 1. vyd. Bratislava: Veda 1996. 191 s. ISBN 80-224-0480-2.

PAULINY, Ákoš: Železiarstvo na Pohroní v 18. a v prvej polovici 19. storočia (Príspevok k problémom manufaktúrneho obdobia). 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 209 s.

RÓM, Róbert: Hronec – monografia; cyklostil. 1926.

STRÁNSKY, Albert: Drevorubači na Čiernom Hrone. 1. vyd. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo 1969. 308 s.

ŠMILAUER, Vladimír: Úvod do toponomastiky. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1966. 230 s.

DISKUSIE

Ako pomenovať študentov píšucich bakalársku prácu?

Úprava vysokoškolského vzdelávania, ktorá vyplýva z Lisabonského dohovoru (pre Slovensko nadobudol platnosť 1. septembra 1999), rozdelila štúdium na tri stupne – bakalársky, magisterský a doktorandský stupeň. Používanie titulov absolventov jednotlivých stupňov sa rieši v zákone o vysokých školách č. 131/2002 Z. z. – titul *bakalár* sa spomína v § 52, n § 53 sa hovorí o používaní titulov *magister/inžinier* a o ďalších tituloch (*Mgr. art., JUDr., PaedDr., PhDr., PharmDr., RNDr., ThDr., Ing. arch.*). Nasledujúci paragraf je venovaný doktorandskému študijnému programu.

V praxi sa však nestretávame len s označením a pomenovaním absolventov štúdia, ale aj s označením „čakateľov“ určitého druhu štúdia. Študent najvyššieho (doktorandského) stupňa štúdia sa označuje slovom *doktorand*. O správnej podobe *doktorand*, nie *doktorant* písali I. Masár v príspevku *Proband a proband* (Kultúra slova, 1978, roč. 12, č. 5, s. 177 – 179) a M. Považaj – *Doktorand či doktorant?* (Kultúra slova, 1995, roč. 29, č. 3, s. 181 – 183). Ak máme v stručnosti priblížiť dôvod písania správnej podoby *doktorand*, je to preto tak, že ide o prevzaté slovo z latinčiny korešpondujúce s latinským gerundívom. I. Masár vo svojom článku píše, že „k východiskovej podobe *doctorandus* (v slovníku stredovekej latinčiny od J. Bartala sa jej význam opisuje slovami *ad doctoris gradum promovendus*, t. j. ktorý má byť povýšený do hodnosti doktora) sme síce nenašli predpokladané sloveso ani v slovníkoch stredovekej latinčiny (ide pravdepodobne o analogické tvorenie), ale pri preberaní tohto slova do spisovnej slovenčiny to nie je rozhodujúce.“ Iné slová prevzaté z latinčiny sú v slovenčine tvorené príponou *-ant* – *praktikant, jubilant, ašpirant, konzultant*. Autor záverečnej (dizertačnej) práce v doktorandskom stupni štúdia je *dizertant*, pre ženský rod je forma *dizertantka*.

Súčasťou magisterského stupňa štúdia je aj diplomová práca, ktorú vypracúva *diplomant* alebo *diplomantka*. Tieto podoby sa využívajú najmä

v posudkoch diplomových prác na pomenovanie toho, kto diplomovú prácu napísal. V paragrafe 53 zákona o vysokých školách sa v odseku 8 píše, že „absolventi študijných programov, ktorí získali titul „magister“ môžu vykonať rigoróznú skúšku, ktorej súčasťou je aj obhajoba rigoróznej práce v študijnom odbore, v ktorom získali vysokoškolské vzdelanie, alebo v príbuznom študijnom odbore. Po jej vykonaní im vysoké školy udeľujú akademické tituly...“. Na označenie autora rigoróznej práce sa analogicky pomocou prípony *-ant* utvoril termín *rigorozant*, pre ženský rod sa používa forma *rigorozantka*.

V súvislosti s novým bakalárskym stupňom, ktorý je ukončený okrem štátnej skúšky aj bakalárskou prácou, nastal problém, ako pomenovať autora bakalárskej práce. V posudkoch školiteľa a oponenta sa to čiastočne riešilo menom študenta, prípadne zdĺhavým opisom *autor/autorka bakalárskej práce, autor/autorka predkladanej práce* a pod. Tlak ekonomizácie na jazyk sa prejavil aj v tomto prípade. Podoba *bakalár/bakalárka* však označuje absolventa bakalárskeho stupňa štúdia a nie toho, kto píše bakalársku prácu a de facto je len „čakateľom“ na bakalársky titul. Podľa označení autorov záverečných prác vyšších stupňov štúdia – *doktorand/doktorandka, rigorozant/rigorozantka, diplomant/diplomantka* môžeme analogicky utvoriť podoby *bakalarant/bakalarantka*. Na pomenovanie *bakalarant* sme už našli niekoľko dokladov aj na internete.

Na záver možno zhrnúť, že absolvent bakalárskeho stupňa vysokoškolského štúdia je *bakalár* alebo *bakalárka*, absolvent magisterského stupňa je *magister* alebo *magisterka*, absolvent doktorandského štúdia sa označuje slovom *doktor* alebo *doktorka*. Autor bakalárskej práce sa môže označovať slovom *bakalarant* alebo *bakalarantka*, autor diplomovej práce je *diplomant* alebo *diplomantka*, ten, kto píše rigoróznú prácu, sa označuje ako *rigorozant* či *rigorozantka* a autorom dizertačnej práce v doktorandskom stupni štúdia je *dizertant* alebo *dizertantka* a študent doktorandského štúdia je *doktorand* alebo *doktorandka*.

Jaromír Krško

Z HISTORICKEJ LEXIKY

Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (16)

RUDOLF KRAJČOVIČ

chliev, m., hist. **chlév** m. menšia hospodárska stavba obyč. z dreva s kfmidlom na chov domácich zvierat, hlavne pre ošípané, kozy, ovce a i. (psl. *chlěvъ*, sloven. *chliev* stavba pre ošípané, prípadne aj iné domáce zvieratá, v náreč. aj prístrešok, stajňa pre kone a dobytok, čes. *chlév*, poľ. *chlew*, rus. *chlev korovij, svinoj* atď.); p. hes. *Chlévane*.

Chlévane, pl. ľud. živý názov osadníkov, ktorí pri obydliach mali stavby alebo prístrešia na chov ošípaných, oviec, sliepok s kurčatami a pod., príp. ktorí boli povinní starať sa o domáce zvieratá chované v chlievoch na panských dvoroch a pod. – *Hleulan* 1276, *Chliewen* 1472, *Chlewan* 1501, *Welké Chléwany* 1808, dnes *Velké Chlievany*, obv. Bánovce nad Bebravou. – *Hleulan* 1276, *Malé Chléwany* 1808, *Malé Chlievany* 1920, dnes časť mesta Bánovce nad Bebravou; pôvodná osada ľud. nazývaná *Chlévane* patrila hradu Trenčín, neskôr panstvu Trenčín.

Podľa najstaršieho dokladu názov v stredoveku mal aj podobu *Chlevľane* čiže podobu s ľ-epent. známym po perniciach vo východoslovanských a južnoslovanských jazykoch; neďaleký názov obce *Ruskovce* (*Rwzk* 1329, *Rwzkowcz* 1525), pôvodne *Ruská* (osada), od etn. mena *Rus*, poskytuje možnosť názov s ľ-epent. vysvetliť tak, že vznikol z domáceho názvu *Chlévane* v prostredí blízkej strážnej posádky staroruského pôvodu v službách uhorského kráľ. dvora v 12. stor. (p. Dej. Sl. I., s. 186); no vzhľadom na bližší názov Bánovce nad Bebravou (s dokl. *Baan* 1295, *fortalicium Ban* 1454), od apel. *bán* srbsko-chorvátskeho pôvodu (viac v hes. *bán*) možno uvažovať aj o tom, že názov s ľ-epent. vznikol z domáceho názvu *Chlévane* v prostredí prisídlených služobníkov bána južnoslovanského pôvodu.

chlm, m. kopec, menší vrch obyč. zalesnený (psl. *chvlmъ*, sloven. *chlm* kopec, vršok, *chlmeč* menší vrch, čes. *chlum*, poľ. *chelm* pahorok atď.); p. hes. *chlmeč*.

chlmeč, m. mierna vyvýšenina obyč. zalesnená (od *chlm* zdrob. príp. *-ec* ako v slove *kopec*); p. hes. *chlm*. – *Helmečz* 1451, *Chlumeč* 1920, dnes *Chlmeč*, obv. Humenné; názov podľa výšku v mierne kopcovitom chotári (s n. v. 200 – 570 m), neďaleko ktorého obec vznikla. – *Helmeč* 1214, *Helmuch* 1323, *Helmeč* 1808, *Kráľovský Chlumeč* 1920, dnes *Kráľovský Chlmeč*, obv. Trebišov; názov podľa zalesnenej nevelkej vyvýšeniny v nížinnom chotári (s n. v. 99 – 264 m), novšie s orientačným prívlastkom *Kráľovský*.

chmeľ, m. vyššia úžitková popínavá rastlina s plodmi využívanými na výrobu piva, *Humulus lupulus* (psl. *chъmelъ*, sloven. *chmeľ*, čes. *chmel*, poľ. *chmel* atď.); p. heslá *Chmeľane*, *chmeľov*.

Chmeľane, pl. živý ľud. názov osadníkov, ktorí sa venovali pestovaniu chmeľu (od *chmeľ*) obyv. príp. *-'ane*, *-jane*; p. hes. *chmeľ*. – *Kimelan* 1113, *Hymelen* 1379, dnes *Chmeľany*, časť obce Selice, obv. Šaľa; názov motivovaný pestovaním chmeľu, ktorému sa osadníci tradične venovali zrejme v službách kláštora, ktorému od pôvodu obec patrila.

chmeľov, -a, -o, men. adj. časť chotára vymedzená na pestovanie chmeľu, prípadne plochy chotára často porastené chmeľom (od *chmeľ* príp. men. adj. *-ov*); p. hes. *chmeľ*. – *Comlouch* 1264, *Kereztheskomlos* 1458, *Hmelow* 1786, *Chmelow* 1808;), dnes *Chmeľov*, obv. Prešov; názov podľa polí v chotári vhodných na pestovanie chmeľu; staršie maďar. názvy v prepise *Komlos* (1264), od *komlos* chmeľový, naznačujú, že o pestovanie chmeľu mali záujem panské dvory; maďar. prívlastok v zázname z r. 1458 v prepise *Keresztes*, v preklade *Križový* iste k názvu pribudol v súvislosti s osídlením pôvodnej osady križovníkmi Božieho hrobu (k tomu VSO I.).

Názov obce *Chmeľnica*, obv. Stará Ľubovňa, vznikol v r. 1948 premenovaním obce *Hobgárt* (s dokl. *Hophengart* 1315) z nem. názvu *Hopfengart* (z *Hopfén* chmeľ a *Garten* záhrada) vo voľnom preklade *záhrada vysadená chmeľom*; názov obce *Chmeľová*, obv. Bardejov, vznikol v r. 1948 premenovaním obce *Komlôša* (s dokl. *Comlos* 1414), od maďar. apel. *komló* chmeľ v adj. forme; názov obce *Chmeľovec*, okr. Prešov vznikol v r. 1927 úpravou názvu *Malý Chmeľov*, ktorý vznikol v r. 1920 premenovaním obce *Komlós* (od maďar. apel. *komló* chmeľ).

chmina, f. záhradný ovocný krík egreša, egreš, *Grossularia*, plod egreša (apel. známe v sloven. náreč. v zdrob. forme *chminka*, SSN I.); p. hes. *Chmiňane*.

Chmiňane, pl. živý ľud. názov osadníkov, ktorí sa venovali pestovaniu egreša, zbieraniu jeho plodov pre panské stoly (od apel. *chmina* obyv. príp. -'ane, -jane); p. hes. *chmina*. – *Mochnia*, *Mechnia* 1330, *Hminjany* 1773, *Hmiňany* 1808, dnes *Chmiňany*, obv. Prešov; najstaršie doklady sú záznamy domáceho sloven. názvu pomadžarčenej premiestnením slabiky *chmi-* na *mich-* a odsunutím koncovej slabiky *-ne*, prípadne *-ny* (k premiestneniu porov. maďar. názov *Menyhe* sloven. obec *Mechnice*, dnes časť obce Podhorany, obv. Nitra, v apel. *konyha z kuchyňa*, k tomu Kn. Mny I. 2).

chochol, m. zmotané vlasy, srst' do uzla alebo v podobe chumáča, prenes. to, čo je podobné chocholu, v toponymii vrchol, kopec, zalesnená vyvýšenina a pod. (v sloven. *chochol*, v náreč. aj *chochla*, *kochla*, čes. *chochol*, *chocholka* temeno hlavy, morav. náreč. *kocholka*, poľ. *chochol* atď.); apel. sa vykladá z psl. *kok-* z neho *koch-* i *choch-*, Mch.; p. hes. *chocholný* a *kokava*.

chocholný, -á, -é, adj. nejaký útvar, čo má podobu chochola, prenes. útvar kopca, hornej časti vrchu, zalesnenej vyvýšeniny a pod. (od *chochol* adj. príp. *-ný*, *-ná*, *-né*); p. hes. *chochol*. – *Kys Chocholná* 1396, *Hoholná* 1422, *Mala Chocholna* 1773, *Malá Chocholná* 1920, dnes *Malá Chocholná*, časť obce *Chocholná-Velčice*, okr. Trenčín. – *Nagholna* 1481, *Nagy Kocholna* 1598, *Welka Chocholna* 1773, *Velká Chocholná* 1920, dnes časť obce *Chocholná-Velčice*, obv. Trenčín; názvy obcí motivované pahorkami, zalesnenými vrcholmi kopcov v horskom chotári (s n. v. 198 – 806 m) miestami s masívmi z pieskovej horniny (VSO I.).

chrabor, -a, -o, hist. **chrabr**, men. adj. vo význame „odvážny, smelý, hrdinský“ (psl. *chrabrъ* z *chorbrъ*, sloven. *chrabrý*, slovin. *hraber*, serb., chorv. *hrabar* odvážny, smelý, čes. *chrabrý*, poľ. *chrobry*, ukr. *chorobryj* atď.); p. hes. *Chrabrane*.

Chrabrane, pl. živý ľud. názov osadníkov ako odvážnych, smelých pri bránení svojich práv, svojho majetku, prípadne pri obrane svojho dobroprajného zemepána, v jeho strážnych službách a pod. – *Hrabor* 1291, *Chrabor* 1773, *Chrabrany* 1808, dnes *Chrabrany*, obv. Topoľčany, pôv. v pl. *Chrabří*, v ľud. prostredí neskôr *Chrabrane*; názov motivovaný smelosťou a statoč-

nost'ou osadníkov v službách panstva alebo pri obrane svojich práv; svedectvo o služobníckom názve podáva skutočnosť, že hist. názov sa radí do systému iných služobníckych názvov v blízkom okolí, a to v živých podobách *Štitári* (*Scitar* 1113), *Kovári* (*Koarch* 1280), *Továrnici* (*Taarnuk* 1235), *Dvorani* (*Doran* 1285), *Čelad* (*Sulad* 1113, *Chalad* 1278), *Chrabří*, *Chrabrane* (*Hrabor* 1291); sústava týchto služobníckych názvov vznikala a formovala sa na starom slovanskom osídlení doloženom archeol. objavom sídliska z veľkomoravskej doby pri obci Chrabrany (VSO I.).

chrám, m. hist. väčšia budova, väčší obytný dom, cirk. osobitne stavaná budova vnútorne prispôbená na bohoslužby a iné cirkevné obrady (psl. *chramъ* z *chormъ*, sloven. *chrám* kostol, čes. *chrám* kostol, dluž. *chrom* budova, slovin. *hram* budova, kostol, izba, rus. *choromy* veľká budova atď.); p. hes. *chráмец*.

chráмец, m. hist. menšia obytná budova, cirk. kláštorná svätyňa, dom s modlitebňou a pod. (od *chrám* zdrob. príp. *-ec* ako v slove *domec*). – *Harmach* 1294, *Harmath* 1348, *Harmacz* 1773, dnes *Chráмец*, obv. Rimavská Sobota; pôv. *Chráмец* (v hist. záznamoch vplyvom stmaďar. po zmene *ch-* na *h-* a po vyrovnaní slabík); názov podľa menšej stavby zrejme už prispôbenej na náboženské obrady s cieľom udržiavať, prípadne šíriť kresťanstvo v blízkom okolí; v chotári obce v stredoveku boli totiž tri hrady, jeden z nich sa nazýval *Pohanský* iste preto, lebo sa v ňom zachovávali pohanské zvyky, ďalší hrad sa nazýval *Birin*, z maďar. apel. *biró* sudca so sloven. príp. miesta *-in*; od koreňa spomenutého maďar. apel. *bir-* v stredovekej slovenčine vzniklo apel. *birinec*, *birinček* s významom „miesto odsúdených, žalár, väznica“, prenes. „okovy, putá“ (apel. doložené v 17. a 18. stor., p. HSSJ I.); tretí hrad sa nazýval *Michal* (k názvom hradov VSO I.); to všetko potvrdzuje, že chráмец s kresť. svätyňou s cieľom udržať a šíriť kresťanstvo v jeho okolí mal svoje opodstatnenie, to súčasne potvrdzuje realnosť výkladu názvu od apel. *chrám* v novšom cirk. význame.

chrast', m. husté krovie, spleť živého alebo suchého krovia, húština, nahromadené suché haluzie, raždie (psl. *chvorstъ*, *chvorsmъje*, sloven. *chrast'*, *chrastie*, v náreč. *chrast'*, *chrásče*, stčes. *chrast*, čes. *chrastí*, v náreč. *chrasčí* suché krovie, hromada suchého haluzia, poľ. *chróst* atď.). – *Horost* 1280, *Harast* 1344, *Hrascze* 1773, *Hrast'*, *Chrast'* 1808, *Chrast'* 1920, dnes *Chrast' nad Hornád*om, obv. Spišská Nová Ves; názov podľa

plochy porastenej chrastím, húštinou živého krovia v blízkosti založenej osady; reálnosť výkladu zvyšuje miestna časť obce nazývaná *Hušťák* (od *húšť*, *húština* husté krovie), ako aj skutočnosť, že jedno z hlavných zamestnaní obyv. obce v minulosti bolo pletenie košov z prútia a upraveného haluzia.

chrastinec, m. plocha porastená chrastím, hustým krovím (od chrast' príp. priestoru *-inec* ako v slove *krťinec* a v názve obce *Tisinec*); p. hes. *chrast'*. – *Harastigyormoth* 1290, *Hrastynce* 1773, *Chrastince* 1808, dnes *Chrastince*, obv. Veľký Krtíš; názov podľa plochy v chotári porastenej hustým krovím, chrastím neďaleko založenej osady; najstarší doklad obsahuje údaj, že v blízkosti obce v stredoveku mal strážnu základňu stmaďar. kmeň *Ďarmat* (v dokl. *-gyormoth* 1290), ktorý zrejme húštinu využíval na ochranu svojej strážnej základne.

chrastný, -á, -é, adj. porastený chrastím, hustým krovím. – *Nag Harasthy* 1427, *Haraszty* 1630, *Chrastné* 1808, dnes *Chrastné*, obv. Košice-okolie; pôv. *Chrastí*, neskôr *Chrastné*; názov podľa plochy v chotári porastenej chrastím, hustým krovím.

Chrašťane, pl. živý ľud. názov obyvateľov bývajúcich v blízkosti väčšej plochy chrastia, hustého krovia alebo nahromadeného suchého haluzia, suchých konárov. – *Herestien* 1209, *Herescen* 1287, *Chraccan* 1293, *Nagheresthyen* 1478, *Welke Chrastany* 1773, *Welké Chrásčany* 1808. – *Kyshereschen* 1388, *Kisharasthian* 1411, *Male Chrastany* 1773, *Malé Chrásčany* 1808, dnes *Chrašťany*, časť obce Beladice, obv. Zlaté Moravce; reálnosť výkladu zvyšuje názov potoka *Drevenica* pretekajúceho chotárom obce, iste nazývaného podľa preplneného vodného toku vyschnutým krovím, suchými konármi a pod.

chren, m. úžitková zelenina s koreňom páľčivej chuti, *Armoracia* (psl. *chrěнь*, sloven. *chren*, v náreč. i *hrin*, *kren*, čes. *křen*, poľ. *chrzen* atď.); p. hes. *chrenovec*.

chrenovec, m. priestor v poli alebo v záhrade vymedzený na pestovanie chrenu (od *chren* príp. miesta *-ov-ec* ako v názvoch *Hlohovec* od *hloh*, *Tisovec* od *tis* a pod.). – *Hyrenouch* 1243, *Hernoc* 1430, *Chrenovecz* 1773, dnes *Chrenovec-Brusno*, obv. Prievidza; názov podľa povinnosti osadníkov pestovať chren v službách panstva v jeho záhradách alebo na vymedzenom panskom pozemku.

chropat', zvukomal. verb. vydávať praskavý zvuk pri lámaní, sekaní a pod. (pôv. *rupať*, *rupnúť*, z neho pridaním expr. *ch-* *chrupať*, *chropat'*, v sloven. náreč. *chropnúť* prudko udrieť, *chropot* praskot, pukot, SSN I., v stčes. *chrop* chrapľavý zvuk, čes. *rupěti*, *chrupati* vydávať temný praskavý zvuk, Mch.); p. hes. *chropov*.

chropov, -a, -o, **rupov**, -a, -o, men. adj. miesto, odkiaľ sa šíri temný praskavý zvuk spôsobený lámaním, sekaním a pod. (od *chrop-*, *rup-* príp. men. adj. -ov); p. hes. *chropat'*. – *Rupow* 1262, *Kropow* 1394, *Chropow* 1773, dnes *Chropov*, obv. Skalica; pôv. *Rupov*, *Chropov*; názov podľa praskavých, pukavých zvukov sprevádzajúcich prácu osadníkov v lese, v kameňolome a pod.; výklad má oporu v názvoch časti chotára Kamenec a Tlstá hora, napokon realnosť zvyšuje aj maďar. názov obce *Sziklabánya* (1913), v prekl. *Kamenná Baňa*, čiže kameňolom.

chrt, m. druh štíhleho, rýchleho psa úspešného v love (psl. *chъrtъ*, sloven. *chrt*, čes. *chrt*, poľ. *chart*, ukr., rus. *chort* atď.); p. hes. *Chrt'ane*.

Chrt'ane, pl. živý ľud. názov osadníkov povinných v službách panstva starať sa o poľovníckych chrtov v panských ohradách, kŕmiť ich, čistiť ich a pri love ich vodiť a pod. – *Harkyan*, *Hartyan* 1227, *Harakyan*, *Hartyan* 1339, *Chrtiany* 1773, *Chrt'any* 1808, dnes *Chrt'any*, obv. Veľký Krtíš; názov podľa povinnosti osadníkov v službách zemepána starať sa o chov a čistotu poľovníckych chrtov, prípadne pri love ich vodiť; obec po založení patrila viacerým zemanom.

chtelnica, f.; p. hes. *vtel*, *vtelnica*.

chudý, -á, -é, adj. chudý, vychudnutý, hist. chudobný, nemajetný, hladujúci (psl. *chdj*, sloven. *chudý* vychudnutý, hist. prenes. neúrodný, bez úžitku, prípad. s malým úžitkom, doložené v 18. stor., HSSJ I., stčes. *chudý* úbohý, biedny, čes. *chudý* chudobný, v náreč. *chudý* vychudnutý, poľ. *chudy* chudý, úbohý atď.). – *Wyiles*, *Wyles* 1400, *Chuda Lehotha* 1773, dnes *Chudá Lehota*, obv. Bánovce nad Bebravou; názov podľa osadníkov trpiacich chudobou, bývajúcich v osade na istý čas oslobodenej od dávok; p. hes. *lehota*.

Najstaršie doklady sú maďarského pôvodu, v prepise *Újülés* (1400), v prekl. *Nová Usadlosť*.

Chvalizi, pl. príslušníci tureckého kmeňa v službách kráľovského dvora ako pomocníci pri spravovaní kráľ. pokladnice a obchodu (k tomu Kn.MNy I., 1.); p. hes. *Kalizi*.

chvoj, m. **chvoja**, f. mladá haluzina, ihličie, prenes. konár ako znak signalizujúci zákaz vstupu za vymedzenú hranicu, za ohradu a pod. (psl. *chvoja*, sloven. *chvoj*, *chvoja* čečina, v náreč. *chvoje* bôrový nižší krík, stčes. *chvojě*, čes. *chvoj*, poľ. *choja* atď.); p. hes. *chvojnica*.

chvojnica, f. plocha v chotári porastená ihličnatým mladým lesom, prípad. ohradené miesto s hromadou mladých konárov z ihličnatého lesa po jeho čistení (od *chvoj* príp. priestoru *-nica* ako v slovách *obilnica*, *kopаница*); p. hes. *chvoj*. – *Chojnica* 1614, *Chwojnicza* 1773, dnes *Chvojnica*, obv. Prievidza; názov podľa priestoru porasteneho ihličnatým lesom alebo podľa ohradeného miesta, kde sa nosili konáre po vyčistení okolitých ihličnatých alebo smrekových lesov; v okolí obce sú dodnes miesta zalesnené smrekom.

Názov obce *Chvojnica*, obv. Myjava, je novší, vznikol až v r. 1957, keď bola ním pomenovaná nová obec, ktorá vznikla zlúčením niekoľkých kopanic; motiváciou bol zrejme názov *Chvojnica*, jednej z dolín vo vrchovatom chotári (s n. v. 305 – 622 m).

chyniť, hist. verb. predstierať, klamať najmä pri hliadkovaní okolia rozličnými nástrahami s cieľom chytiť, dolapiť (najbližšie je stslovien. *chyniti* klamať, *chyna* klam, podobne srb., chorv. *hiniti* klamať, predstierať, *hin*, *hina* klam, lesť, Skok I., stčes. *chýna* faloš, podvod sa spomína pri výklade čes. miest. názvu *Chýnov*, ZJČS, s. 128); p. hes. *Chynorane*.

Chynorane, pl. živý ľud. názov osadníkov s povinnosťou v službách panstva ako stráž zavčas rána dohliadať na prechod cez blízky brod rieky Nitry použitím rozličných nástrah; názov je zložený z koreňa *chyn-* (p. hes. *chyniť* predstierať, klamať) a koreňa *ran-* (v adj. *raný*, *ranný*, včasný, skorý; p. hes. *raný*). – *Hynyeren* 1395, *Chynorany* 1773, dnes *Chynorany*, obv. Partizánske; názov podľa služobnej povinnosti obyvateľov pôvodnej osady v čase skorého rána hliadkovať použitím nástrah v okolí strategického brodu cez rieku Nitru; reálnosť výkladu zvyšuje názov neďalekej obce *Brodzany* (*Brogen* 1293) od *Brodzane*, ľud. živého názvu osadníkov s príbytkami v blízkosti brodu cez rieku Nitru povinných starať sa o brod, o jeho priechodnosť, prípadne aj o povozy prechádzajúce brodom; p. hes. *Brodzane*.

SKRATKY

Literatúra: Dej. Slov. I. – *Dejiny Slovenska I.* Hl. redaktor S. Cambel. Bratislava: Veda 1986.

- HSSJ I. – *Historický slovník slovenského jazyka. I.* Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991.
Kn.MNy I.1. 2. – KNIÉZSA, István: *A magyar nyelv szláv jevevényiszavai. I., 1., 2.* Budapest: Akadémiai Kiadó 1955.
Mch. – MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd.* Praha: Academia 1968.
SSN I. – *Slovník slovenských nářečí. I.* Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994.
Skok I. – SKOK, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I.* Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti 1971.
VSO I. – *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I.* Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda 1977.
ZJČS – LUTTERER, Ivan – MAJTÁN, Milan – ŠRÁMEK, Rudolf: *Zeměpisná jména Československa.* Praha: Mladá fronta 1982.

Skratky jazykov: čes., češ. – český, čeština, dluž. – dolnolužický, hluž. – hornolužický, chorv. – chorvátsky, maďar. – maďarský, morav. – moravské nárečie, náreč. – nárečie, nárečovo, poľ. – poľský, psl. – praslovanský, rus. – ruský, srb. – srbský, stčes. – staročeský, stmaďar. – staromaďarský, ukr. – ukrajinský.

Iné skratky: adj. – adjektívum, a i. – a iné, apel. – apelatívum, a pod. – a podobne, archeol. – archeológia, archeologický, atď. – a tak ďalej, cirk. – cirkevný, dokl. – doklad, etn. – etnický, f. – femininum, hes. – heslo, hist. – historický, kráľ. – kráľovský, kresť. – kresťanský, Ľ.-epent. – epentetické Ľ, vkladné Ľ, Ľud. – Ľudový, Ľudovo, m – meter, m. – maskulinum, men. adj. – menné adjektívum, n. v. – nadmorská výška, obv. – obvod, obyč. – obyčajne, obyv. – obyvatelia, p. – pozri, pl. – plurál, pôv. – pôvodný, pôvodne, prenes. – prenesene, príp. – prípona, prípad. – prípadne, r. – rok, roku, s. – strana, stor. – storočie, verb. – verbum, zdrob. – zdrobnený, zdrobnenina, zvukomal. – zvukomalebný.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Pomenovania vozov a kočov v staršej slovenčine a v nárečiach (2)

IVETA VALENTOVÁ

Vozy sa pomenúvali aj podľa určenia, teda na čo sa používali, čo vozili. V poľnohospodárstve sa používal napr. *zvážkový, zväžací voz*, ktorý mal po bokoch dlhé rebriny, a preto slúžil na zväžanie zbožia alebo sena: *na zväžkovom voze dovezli fúru jačmeňa* (Bánovce n. Bebravou), *zväžací voz bou takí od desať do šesnásť kilou* (Dolný Kubín). Na *sennom* alebo *seňanom voze* sa zväčša vozilo seno: *některj vhersstí hayducy plundrowali gistý senný wůz* (SH 1786), *tag na seňanom voze vezli vence* (Hnúšťa, okr. Rimavská Sobota). Úložný priestor *hnojného voza* bol upravený na prepravu hnoja tak, že namiesto rebrín mal po bokoch dosky: *hnojní voz mav mjěsto grěfov hnojné doski* (Trakovce, okr. Hlohovec) a nazýval sa aj *hnojnica, hnojniak* alebo *hnojničiak*: *v hnojnici se voží hnoj; hnojňák* (Žakarovce, okr. Gelnica), *na hnojničáku zme vivážaľi do pol'a hnoj* (Malatiná, okr. Dol. Kubín). *Hnojnice* sú podľa výskumu v Považanoch (okr. Nové Mesto n. Váhom) „druh voza s doštenými bočnicami, ktorý sa používal na zemiaky“, aj keď podľa názvu určite musel slúžiť aj na vozenie hnoja. *Vinný voz* zase slúžil na vozenie hrozna alebo vína: *od každeho wyneho woza dwe pinti wyna* (Radvaň 1702), *dwa winne wozy a patnasti obiračuw powinowaty budeme* (poslať panstvu) (Kojšov 1772). *Plevnákom* sa vozili plevy, *repnák* mal doštené dosky po bokoch a po stranách dlhé klanice a pravdepodobne sa v ňom najčastejšie vozila repa. *Sudovým vozom* sa zase vozili sudy ap. *Mlatebný voz* bol v minulosti valec na mlátenie obilia: *pred tjm mlatebnjm wozom skrze po wrchu wlačenj witjraly* (KoB 1666), *tribula: wus mlatebný* (DLS 18. stor.). Na statkoch a hospodárstvach sa používal *hospodársky voz*: *wozy hospodarske wolarske* (Hrádok 1702), *tyči a žrdy, které na obruče gsu suce, má se opatrně zacházeti* (PH 1769) alebo *sedliacky voz*: *o čtyrech kolesech wůz, který anebo gest sedlsky (rebreny, loytreny) anebo ffurmansky* (OP 1685), *woz*

sedlacky z retazamy a ginimi pripadnostamy ma se sestry Rebeky nawratit (Slovenská Lupča 1784).

Ako sme už naznačili, povoznícke vozy sa pomenúvali aj podľa toho, čo sa na nich prevážalo, napr. *medový voz* vozil med: *od kazdeho medowe-ho woza dve pinti medu* (Radvaň 1702); *uhliarsky voz* zase uhlie: *v našem království na všeckych banech jisty a spravedlivy filps neb uhliarske vrece nebože uhliarsky vuoz neb kuoš jse držel* (MB 1759); *solársky voz* používali na prevážanie soli: *do solarskych wozuw, na kterem by se nasslo meru kusov soli, od kazdych meru kusuw pro panou geden kus soly* (Radvaň 1702); *šutrák* alebo *štrkár* sa používal na vozenie piesku, štrku či kamenia. *Kočovým vozom* sa prevážal včelín na iné miesto: *na jar uš ke dzme išli do toho Brusníka, ešte zme nemali ten kočoví vos* (Zvolenská Slatina, okr. Zvolen).

Špeditérsky voz alebo aj *sťahovací voz*, *sťahovák* či *nábytkový voz* slúžil pri sťahovaní. Adjektívum *špeditérsky* je odvodené od slova *špeditér*, čo je pôvodne latinské slovo vo význame „kto vykonáva, obstaráva prepravu“ alebo „nosič, robotník pri sťahovaní nábytku, príp. tovaru“. Voz na sťahovanie nábytku volali aj *štajervágl* (Sv. Jur, okr. Bratislava) alebo *štajervák* (Štiavnické Bane, okr. Ban. Štiavica). Tento názov mohol byť motivovaný druhom ťažkého ťažného koňa – *štajerského koňa* čiže *štajeráka*. Druhá časť *-vágl*, skrátene *-vák* je z nem. *Wagen* (= voz).

Vozy, ktoré používali povozníci a furmani, slúžili na dopravovanie rozličných nákladov. Nazývali sa *furmanské vozy*: *16 augusti wyprawyl som maleho Yana z wozom furmanskym* (Mošovce 1648), *tarchi na furmanskjch wozyech se prenassagj* (KoB), *vehiculum meritorium: wúz formansky* (KS 1763), *furmanski voz mau os tak od šestnást' do tricat' kilou* (Dolný Kubín) alebo aj *nákladné vozy*: *plaustum: wúz nákladny* (KS 1763).

Obchodníci, kupci používali *kupecké vozy*. Z 18. stor. existuje písomný doklad o výraze *karla*: *trety [druh ľudí] zapraženy bywagi do kupeckeho woza (:neb karly:), ktery žywnost swu hledaty musegi gako kupcy* (Ružomberok 18. stor.), ako o „kupeckom voze“. Synonymným výrazom bolo slovo *karlica*, aj keď v ďalšom doklade z 18. stor. má prenesený význam: *karthagienssty kupcy prowozovaly kupectwy swe na mory, gyny zapraženy bywagi do vradu – wozu a musy ten swetskym ukonany a starosty tahnuty, a sum-mowne wselyky člowek karlyce kryže tahne* (CF 18. stor.). Deminutívna forma *karlík* v spišskom a gemerskom nárečí funguje vo význame „malý

dvojkolesový vozík ťahaný ručne, kárika“ (Slovník slovenských nářečí I, s. 752; ďalej SSN).

Vojsko malo *vojenské* alebo *bojové, bojovné* vozy: (Boh) *wogenske wozy teź na prach popalil w wssech koncynach* (KK 1709), *currodrepanus: wůz wogánsky* (KS 1763), *essedum: wůz bogowj* (ASl 1740), *bogowni woz, wogenski woz* (Bernolák, 1827, s. 1012), ale aj *stravné vozy* pravdepodobne s potravinami, stravou: *strawne wozy bywagj plundrowane* (OP 1665).

Vozy pomenúvali aj podľa toho, komu patrili, kto ich vlastnil, napr. *kráľovský voz* patrilo kráľovi: *gu kralowskemu wozu, o kterem nam predessele powedomo nebilo, wnowe nas pritahugu* (Ludrová 1768), *novokrštenský voz* patrilo príslušníkom náboženskej sekty anabaptistov, novokrštencov: *iakož y od nowokrštenskich wozow, neb kočžya, nema se od nych wycze bratj toliko den 35* (Trenčín 1646) ap.

Ďalšiu skupinu tvoria ľahké perované typy vozov určené na prepravu osôb. Výraz *hintov* je prevzatý z maďarčiny (maď. *hintó* = koč) a znamená „čalúnený krytý koč zavesený na perách“: *akzamiel z hintowa* (Nozdrkovce 1652), *sadla na mastenie hintowow a wozuw funti 2* (Žilina 1712). V Kamaldulskom slovníku (1763) možno nájsť výraz *hintov*, ale aj lexikalizované spojenie *hintovný voz*: *petoriturum: lahky wůz, hintow, alij wysuty wůz; piletum: hintowny wůz, wysuty wůz. Hintow* sa mohol nazývať aj *visiaci voz* asi preto, že bol zavesený na perách, alebo *koč*: *welicy panowe wozj se sses-tema konmj, dwema kočissmj na wisicym woze, kterýž se zowe hintow (kočž)* (OP 1685). V Slovníku slovenského jazyka I (s. 472; ďalej SSJ) sa *hintov* označuje ako „parádny krytý koč“.

Koč, takisto slovo prevzaté z maďarčiny (*koczi*), podľa Historického slovníka slovenského jazyka II (s. 66; ďalej HSSJ) je „ľahký voz na prepravu osôb, kočiar“: *na koczi priversti* (s. l. 1541), *nagali sme kona do koča* (Krupina 1696). Podľa SSN I (s. 796) ide o celoslovenské slovo, ktoré znamená „ľahké perované vozidlo na dopravu osôb ťahané koňmi“. Od slova *koč* je odvodené aj slovo *kočiar* (*kočár, kočír*) v tom istom význame: *dal na stary koczir urobiti nowe kolea* (Žilina 1659), *sadla na kočiar* (Dubnica n. Váhom 1734), *pridem na kočiar* (Turiec 1768). Niekedy *kočom* nazvali aj iný druh voza, napr. na juhu stredného Slovenka doštenák (SSN I, s. 794), alebo ak bol *koč* či *kočiar* upravený na prepravu iného nákladu ako osôb, napr. *kuchársky* alebo *kuchynský koč, kočiar* prepravoval potraviny a jedlá:

na koč kucharsky rebriny nowe (Soblahov 1651), ke kucharskemu kočzaru pluch a swornik nakladal (Trenčín 17. stor.), z kuchinskeho kočora korba stara (Trenčín 1713), od anstreichowanj kuchinskeho kočzारे na stribrnu barwu (Dubnica n. Váhom 1728). Z maďarčiny bol prevzatý zložený názov *koňhakoč* (maď. *konyha* = kuchyňa) vo význame „voz us pôsobený na prevážanie jedál alebo potravín“: *konyhakocz I* (Korlát 1657); *na pansky konyhakocz okuwania* (Bytča 1678); *dwe koleśa s konyhakocza* (Blatnica 1685); *konyhakoča ribiny stare* (s. l. 1686). Dopravník sa takisto mohol nazývať aj *poštársky koč*: *rheda tabellaria: počtársky koč* (KS 1763).

V nárečovej kartotéke sa nachádza doklad o plochom voze s nízkymi bočnicami s názvom *perák* (Doľany – Modra, okr. Pezinok). Toto pomenovanie môže byť podľa slova *pero* – pružnej kovovej súčiastky, pružiny na voze, ktorá tlmila nárazy: *luonik wozowy y s perom* (Radvaň 1702). Voz, ktorý mal perá, mohol sa volať aj *perový voz* (SSJ III, s. 59). Perá však mali, ako sme už spomínali, zväčša len vozy na prepravu osôb, ako bol napr. koč, takže pravdepodobnejšie je tvrdenie, že *perák* alebo *perový voz* bol ľahší perovaný voz na prepravu osôb, hoci *perá* sa nazývali aj dve žrde na voze, do ktorých bolo vpredu zapravené oje, tzv. *predné snice*: *perá sa najľepšie, ket sami dokryva narastú, medzi ňe na pretku sa fkladá oje* (Pukanec, okr. Levice). *Pero* na voze bolo aj železné okutie koncov niektorých jeho častí: *kariki su prikute na rebriňe z dvoma pirami* (Spišský Štvrtok, okr. Levoča).

Zo 17. stor. existujú doklady aj o *remennom voze*: *item woz remeny Zofce, dcere meg, neb sem ga ten woz byl prwšeg manželce w dariech dal* (Smrečany 1603), *na roskaś a porucženy wassy osw[iceno]sti w tuto predestú sobotu pre doktora do Trnawy wiprawil sem remeny woz* (s. l. 1613). Remene plnili funkciu pružných železných pier. Pravdepodobne teda išlo o perované vozidlo, akým bol koč, keďže lekára ako veľmi váženú osobu by na obyčajnom voze neviezli.

Synonymom pre *koč* je ďalší výraz prevzatý z maďarčiny *batár*: *mi zme mali len običajné vozi, ale páni mali batáre* (Šurany, okr. Nové Zámky). Podľa SSJ I (1959, s. 75) ide o krytý koč. Kálal (1923, s. 18) *batár* vysvetľuje ako „bryčku, hlboký kočár“. *Batár* podľa SSN I (s. 101) mohol byť aj „veľký voz s vysokými bočnicami na plevy a sečku (používaný kedysi na veľkostatkoch)“: *Ale ste hodne sena nabrali na tod wáž batár!* (Kameňany, okr. Revúca), *doviezou_ dva batáre sečki pre koňe* (Návojevce,

okr. Partizánske), ale v tomto význame sa používal hlavne na juhu stredného a západného Slovenska.

V staršej slovenčine možno nájsť výrazy *kareta*, *kareťľa*. Podľa niektorých písomných dokladov slovo *kareta* bolo synonymné sa slovom *hintov*: *spaniilé kareti (hintowi)* (DS 1795). Podľa HSSJ II (s. 29) *kareta* alebo *kareťľa* bola „ľahký (jednozáprahový) vozík so strieškou“: *sadla karetu ssmarowat* (Žilina 1705), *I dwogzapražnu taligu neb karetlu* (Kur 1782). Podľa SSN I (s. 751) *kareta* je v nárečiach zriedkavý výraz pre „dvojkolesový vozík na vozenie ľahšieho nákladu, kára“. Machek (1968, s. 242) vysvetlil slovo *kareta* ako „ľahký vozík“ a prevzaté z talianskeho slova *carreta*. Podľa Slovníka cudzích slov (2005, s. 480; ďalej SCS) ide o termín z vojenskej oblasti, ktorý mal význam „ľahký dvojkolesový jednozáprahový voz na prevoz ťažkých pechotných zbraní a materiálu“.

Slovo *brička* sa v staršej slovenčine nevyskytuje, ale v nárečiach je známe ako „ľahký voz na prepravu osôb ťahaný koňmi“: *išieu_ som na koňíku, na bričke kupovať statok* (Dolný Kubín), *doviezol se k nám na bričce* (Bošáca, okr. Nové Mesto n. Váhom), *každu ňedzelu še vozil'i na brički do koscela* (Závada, okr. Humenné). Podľa SCS (2005, s. 148) pochádza z románskych jazykov, ale k nám sa dostalo z poľštiny a má význam „ľahší nekrytý osobný povoz so sedadlami nad kolesami“. Matejčík (1975, s. 136) v novohradskej lexike označil *bričku* ako maďarský výraz s významom „voz s košinami“: *na brički ho bol'i tavéz'l'i do lušenské nemocnice* (Ozdín, okr. Poltár), synonymný so slovom *hintov*, ktoré charakterizoval ako „panský ľahký perovaný voz“. Synonymický slovník slovenčiny (2004, s. 826; ďalej SSS) zaraďuje slovo *brička* ako synonymum k slovu *vozík* s významom „ľahký vozík na dopravu osôb“.

Hintov, hintový voz, koč, kočiár, perák, perový voz, remenný voz, batár, kareta, kareťľa, brička pravdepodobne boli „panskejšie“, dnes by sme povedali luxusnejšie, vozy určené na prepravu osôb. *Hintov* a *batár* patrili medzi kryté typy voza, *brička* bývala otvorená, ale mohla byť aj krytá. V mestách sa na prepravu osôb zväčša používal *fiaker*; čo bol podľa SSN I (s. 446) „ľahší koč s konským záprahom“: *doviezou sa na hrdom fijákri* (Staré Hory, okr. Ban. Bystrica), na takom *fijákr*u *se daľ odviazďž ag milioner* (Nandraž, okr. Revúca). Ako vyplýva z nárečových dokladov, *fiaker* patril takisto medzi „lepšie“ vozy a chudobný človek sa na ňom veľmi nepovoził. Podľa

Machka (1968, s. 140) má pôvod vo fr. *fiacre*, čo boli nájomné vozy v 17. stor. v Paríži, ktoré stáli pri hoteli s názvom „Hôtel St. Fiacre“ (svätého Fiakra), podľa ktorého dostali aj svoj názov. Pravdepodobne sa k nám dostal až v 19. stor. z Viedne, keďže slovo *fiaker* nenájde ani v Bernolákovom Slovári (1825).

Novší je aj výraz *drožka*, ktorý SSJ I (s. 333) charakterizuje ako „nájomný kočiar pre osobnú dopravu“, takže má význam „fiaker“. Podľa Machka (1968, s. 129) je to slovo ruského pôvodu. Po rusky *dróga* je „rozvora“, plurál *drógi* je „pracovný dlhý vozík, ktorý mal štyri kolesá spojené len osami a pozdĺžnymi žrdami“ a deminutívum *dróžki* znamená „ľahký vozík“. Singulárová podoba *drožka* prešla do ukrajinčiny a poľštiny a odtiaľ do češtiny a nemčiny. Do slovenčiny sa slovo *drožka* dostalo potom buď z češtiny, alebo z poľštiny.

V latinských slovníkoch z 18. stor. nájdeme výrazy *kalesa*, *kales*: *rhe-da*: *wüz*, *koč*, *kalesa* (KS 1763), *esssedum*: *wüz*, *kalesa* (GrP 1771), *carpentum*: *kales* (LD 18. stor.). Podľa latinských výrazov by mohlo ísť o koč, štvorkolesový ľahký vozík alebo aj o dvojkolesový voz. Bez ohľadu na počet kolies pravdepodobne išlo takisto o ľahšie perované vozidlo určené na prepravu ľudí.

Podľa HSSJ II (s. 102) pôvodne latinské slovo *korba*, ktoré sa k nám dostalo cez taliančinu, má význam „košinový alebo doštený vrch voza, prípsaní“ a z toho prešlo na pomenovanie celého voza, ktorý takýto košinový alebo doštený vrch mal: *korba gedna z kolesy* (Moravský Ján, 1697), *zeman počal oge na korbe trmancowat* (s. l. 1768). Vo význame „sane alebo voz s hornou časťou upravenou na spôsob koča“ sa vyskytuje v stredoslovenských nárečiach a ojedinele aj na západnom Slovensku (SSN I, s. 826): *okúvali zme aj koče, brički a korbi* (Malatiná, okr. Dol. Kubín), *preleteu na tej korbe aňi chmára* (Blatica, okr. Martin), *f korbie sa vozívali páňi* (Šenica). Ako vidno z dokladov, *korba* naozaj mohla byť prerobený obyčajný voz na spôsob koča zväčša pre zámožnejších ľudí.

Medzi novšie prevzaté výrazy z francúzštiny, ktoré nenájde v historickej ani v nárečovej lexike, patrí napr. slovo *ekvipáž*, čo je „prepychový koč so záprahom“ (SSJ I, s. 363).

SSS (2004, s. 203) uvádza výraz *kolimaha* ako „parádny koč v rozprávkach“. Toto dnes menej známe slovo sa v minulosti používalo vo význa-

me „ľahký voz, koč“ (HSSJ II, s. 72): *korby na kolimahe* (Zvolen 1588), *sedlarowy, czo placzal kołymahu* (Radvaň 1608), *w hore nebude každemu sloboda triesky na kolimahu rubat* (Folkušová 1766), *carpentvm: přikrytý vůz, kolimaha* (CL 1777). Podľa posledného dokladu išlo o krytý typ voza, čo potvrdzuje aj Kott (1876, s. 724), ktorý uvádza význam slov *kolimaha*, *kolmaha* na Slovenku „krytý vozík“, ale v Česku ako výrazy zastarané vo význame „kolečko“. Podobne Machek (1968, s. 269) uvádza slovo *kolmaha* ako chodský výraz s významom „kolečko, jednokolesový vozík na prepravu hliny, malty, hnoja a pod.“, v starej češtine mal význam „nejaký vozík“. V slovenčine *kolimaha*, v starej poľštine *kolimaga*, má význam „voz“ (z toho vzniklo v bieloruštine *kalamažka* ako „druh voza“), v starej ruštine *kolimogъ*, *kolimagъ* znamenal „stanový tábor“, v súčasnosti *kołymága* je „starožitná brička“ a *kołymážka* je „dvojkolesový“ vozík, ale na Ukrajine *kołymaha* znamená „nákladný voz“. Machek ďalej predpokladá, že toto slovo pochádza z východu, kde kočovníci mali na vozoch aj stany, a pravdepodobne vzniklo z osobného mena národa Kalmykov *Chal'mag* (z *qali-mag*), čo bola prezývka Mongolov, ktorí sa usadili v európskej časti Ruska (bola by to metonymia „mongol“ = mongolský voz). U nás sa dnes nevyskytuje v nárečiach ani v jednom z uvedených významov. V Turci poznajú *kolimahu* len ako „čiernu masť na vozové osi, kolomaž“ a v Gemeri expresívne homonymum *kolimaha* je „obyčajne nadávka pre vysokého nemotorného chlapa“ (SSN I, s. 802).

LITERATÚRA A PRAMENE

BERNOLÁK, Anton: Slovár Slowenský, Česko-Laťinsko-Německo-Uherský. Budač: 1825 – 1827. 4446 s.

Historický slovník slovenského jazyka. II. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1992. 616 s. ISBN 80-224-0385-7

JUNGMANN, Josef: Slovník česko-německý. II. díl. Praha: W kněžec arcibiskupské knih-tiskárně 1839. 1032 s.

KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. (Slovensko-český diferenciálny.) Banská Bystrica: vlastným nákladom 1923. 1012 + 104 s.

Kartotéka Historického slovníka slovenského jazyka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

KOTT, František Š.: Česko-německý slovník. Díl I. Praha: Knih-tiskárny Josefa Koláře 1878. 1097 s.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Nakladatelství Česko-slovenské akademie věd 1968. 868 s.

MATEJČÍK, Ján: Lexika Novohradu. Martin: Osveta 1975. 312 s. + 36 strán voľne vložených máp. ISBN 70-049-75

Nárečová kartotéka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Slovník slovenského jazyka. I. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959. 832 s.

Slovník slovenských nárečí. I. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s. ISBN 80-224-8

Slovník slovenských nárečí. II. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1066 s. ISBN 80-224-0900-6

Slovník cudzích slov. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2005. 1054 s. ISBN 80-10-00381-6

Synonymický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2004. 998 s. ISBN 80-224-0801-8

SKRATKY

ASL – Antológia staršej slovenskej literatúry. Red. J. Mišianik. Bratislava: Veda 1964. 872 s.

CL – CELLARIUS, Christophorus: Latinitatis probate et exercitae liber memorialis... Bratislava: J. M. Landerer 1777. 15,852 stĺpcov + 370 s.

DS – PRINCE de BEAUMONT, Marie: Ďetinná spratoweň aneb rozmluwi medzi múdru dworskomistriňu i dámami z cneho urodžeňá geg wichowaňú poručeními. 1795. 397 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. MJ 404.

DSL – (Dictionarium Slavico-Latinum.) 18. stor. 556 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. J 893.

GrP – Gradus ad Parnassum, sive novus synonymorum, epithetorum et phrasium poetiarum thesaurus. Trnava: Univ. tlač. 1771. 1248 s.

KK – (BALAŽY, Ján: Kancionál katolícky.) 454 s. Rkp. v EÚ SNM v Martine, sign. 133.

KoB – KOMENSKÝ, Jan Amos: Ianua linguae latinae reserata aurea sive seminarium linguae latinae et scientiarum omnium. Levoča: L. Brewer 1649. (Slovenský rkp. preklad F. Buľovského z r. 1666 pripojený k jednotlivým stranám tlačou vydaného diela. (503 s.) V LAMS v Martine sign. B 529.

KS – (Kamaldulský slovník). Syllabus dictionarij Latino-Slavonicus... cum brevi quoque methodo parvulorum, rite videlicet: scribendi, formandi et pronunciandi nonnullas voces in Orthographo Slavonico Idiome, quod exemplis deducitur. 1763. 948 s. Rkp. v UK v Budapešti, sign. H 64.

LD – LATSNY, Adamus: Dictionarium cognationem seu convenientiam lingvarum: Hungaricae et Slavicae exhibens pro nationalibus scholis Slavonicis adornatum. 1767 – 1797. (18. st.) 358 s. Rkp. v UK v Budapešti, sign. H 10.

MB – (Preklady Maximiliánovho banského poriadku z rokov 1699, 1701 a 1759.) Rkp. prekladu z r. 1701 v ŠObA v Banskej Bystrici, fond mesta Brezno, inv. č. 356. Preklady z r. 1699 a 1759 v publikácii RATKOŠ, Peter: Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1951. 174 + 10 s.

OP – KOMENSKÝ, Jan Amos: Orbis sensualium pictus quadrilinguis. Hoc est omnium fundamentalium in mundo rerum et in vita actionum, pictura et nomenclatura Latina, Germanica, Hungarica et Bohemica. Levoča: S. Brewer 1685. 27, 313, 132 s. – Orbis sensualium scriptus. Svet widitedlni psany Jorius Darula, bonus homo Comitatis Turociensis. Levoča 1739. 152 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. MI 691.

Kur – Kurentálne protokoly a kurensy (rukopisné i tlačené).

PH – Porádek hor aneb lesuw zachowánj. Bratislava: J. M. Landerer 1770. 61, 2 s.

SH – SEMIAN, Michal: Kratičké hystorycké wypsánj knjžat a králu(krúžok) vherských od nedáwněgssjcha až do přjtomných času(krúžok) z hodnowěrných hystorických pjsem wčinene. Bratislava: F. A. Patzko 1786. 1. zv. 14, 114 s.; 2. zv. 144 s.; 3. zv. 266, 36 s.

ROZLIČNOSTI

Ojazdené autá a jazdené autá

V jazykovej praxi sa často používa slovo *jazdený* vo funkcii zhodného prívlastku v spojeniach ako *jazdený automobil*, *jazdený bicykel*, *jazdený motocykel*, *jazdené auto (jazdené autá)*, *jazdené vozidlo (jazdené vozidlá)*, *jazdené ťahače* atď. Možno sa o tom presvedčiť najmä v inzertných rubrikách novín a časopisov, v reklamných textoch a pod. Napriek tomu časť používateľov slovenčiny prijíma používanie tohto lexikálneho prostriedku s istými rozpakmi a prikláňa sa k uprednostňovaniu trpného prídavia *ojazdený*, teda k používaniu slovných spojení *ojazdený automobil*, *ojazdený bicykel*, *ojazdený motocykel*, *ojazdené auto (ojazdené autá)*, *ojazdené vozidlo (ojazdené vozidlá)*, ba stretli sme sa aj s úplne odmietavým postojom k používaniu spojení s prídavím *jazdený*, ovplyvneným možno aj tým, že v súčasných jazykových príručkách sa toto slovo nezachytáva ako samostatné heslo, ale ani v rámci dokladových spojení pri slovese *jazdiť*, kým prídavie *ojazdený* nájdeme doložené v rámci spracovania slovesa *ojazdiť* napríklad v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003). Pozrime sa trocha bližšie na tento problém.

V Morfológii slovenského jazyka (1966) sa na s. 495 konštatuje, že trpné prídavie, ktoré by bolo podľa jej autorov vhodnejšie pomenovať podľa formálneho príznaku *n-/t-*ovými prídavím, lebo často ani nemá trpný význam a nepoužíva sa v pasívnych konštrukciách, nemajú všetky slovesá, a na s. 496 sa okrem iných vyčleňuje skupina nedokonavých nepredmetových slovík označujúcich rozličné činnosti, medzi ktorými sa ako príklady uvádzajú aj slovesá pohybu *letieť*, *ísť*, *bežať*. Do tejto skupiny patrí aj sloveso *jazdiť*, ktoré má podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (2003) okrem základného významu „pohybovať sa po zemi s použitím niektorých zvierat“ aj význam „(o dopravných prostriedkoch) vykonávať pohyb po zemi“. Z toho by sa dalo vyvodiť, že od slovesa *jazdiť* nie je možné utvoriť prídavie *jazdený*, ktoré sa používa v spojeniach typu *jazdené auto*. Napriek tomu, ako sme už naznačili, slovo *jazdený* sa v jazykovej praxi používa vo funkcii zhodného prívlastku, takže vlastne ho v týchto prípadoch možno hodnotiť

ako adjektivizované prídavné meno vyjadrujúce istú vlastnosť. Na túto okolnosť sa poukazuje napríklad v kolektívnom diele *Dynamika slovnjej zásoby súčasnej slovenčiny* (1989), kde sa okrem iného konštatuje, že *n/t*-jednotka môže označovať vlastnosť, ale cez prizmu deja a že ak sa viac zdôrazňuje fakt, že *n/t*-jednotka označuje vlastnosť, zaraďuje sa medzi adjektíva, a teda pomenovania, ak sa viac prihliada na jej príslušnosť k slovesnej paradigme, zaraďuje sa medzi slovesné tvary, a teda sa jej nepriznáva status pomenovania (porov. s. 200 – 201).

Ako sme už naznačili, v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* sa uvádza sloveso *ojazdiť*, ktoré sa vykladá slovami „jazdením opotrebovať, vychodiť, obdრაť“, pričom sa ako doklady v tomto slovníku uvádzajú slovné spojenia *ojazdené pneumatiky*, *ojazdené auto*. Sloveso *opotrebovať* sa v citovanom slovníku vysvetľuje takto: „(častým) používaním znehodnotiť“. Možno teda povedať, že *ojazdené pneumatiky*, *ojazdené auto* sú také pneumatiky, je také auto, ktoré sa používaním znehodnotili. V jazykovej praxi sa však vyskytla potreba pomenovať dopravné prostriedky, na ktorých sa už jazdilo, ale ktoré ešte nie sú znehodnotené, ktoré možno naďalej riadne používať. Preto používatelia jazyka siahli za trpným prídavným, resp. za prídavným menom vzniknutým z trpného prídavného *jazdený*, ktorého odvodzovacím základom je nedokonavé sloveso *jazdiť*. Prídavné meno *jazdený* v spojeniach typu *jazdené auto* možno prirovnať k prídavným menám vzniknutým z *n-/t*-ových prídavných typu *varený*, resp. *nosený* v spojeniach typu *varené mäso*, *nosené šatstvo*. Tým sa vlastne vytvorila dvojica prídavných mien z trpných prídavných, prídavné meno *ojazdený* s významom „opotrebovaný jazdením“ a *jazdený* „taký, na ktorom sa už jazdilo, ktorý však nie je opotrebovaný“.

Na záver možno teda konštatovať, že vznik prídavného mena *jazdený* v spojeniach typu *jazdené auto* si vyžiadala potreba jazykovej praxe odlišiť dopravné prostriedky, na ktorých sa už menej či viac jazdilo, ale sú stále dobré, od dopravných prostriedkov, ktoré sa častým alebo dlhodobým používaním opotrebovali. Preto spojenia ako *jazdený automobil*, *jazdený bicykel*, *jazdený motocykel*, *jazdené auto* (*jazdené autá*), *jazdené vozidlo* (*jazdené vozidlá*), *jazdené ťahače* atď., s ktorými sa stretáme v jazykovej praxi, treba akceptovať ako vhodné pomenovacie prostriedky.

Matej Považaj

O podstatnom mene tanečníčka

V slovenských výkladových slovníkoch (v Krátkom slovníku slovenského jazyka, 2003, aj v staršom Slovníku slovenského jazyka, 4. zv., 1964) nájdeme k podstatnému menu *tanečník* prechýlenú podobu *tanečnica*. V súčasnosti sa však pomerne často používa podoba *tanečníčka* (napríklad v Slovenskom národnom korpuse je pomer výskytu podôb *tanečnica* : *tanečníčka* 932 : 167). Súvisí to zrejme s tým, že pri prechýľovaní z mužských podstatných mien zakončených príponou *-ník* je na rozdiel od prípony *-ica* výrazne produktívnejšia slovtvorná prípona *-ka*, pričom pred príponou *-ka* nastáva alternácia *k/č*, takže vzniká zakončenie *-nička* (resp. *-nička* po predchádzajúcej dlhej slabike). Poznáme len niekoľko prechýlených podôb so staršou príponou *-ica*, a to *tanečník* – *tanečnica*, *maškrtník* – *maškrtnica*, *lahkomyselník* – *lahkomyselnica*, *nevďačník* – *nevďačnica*, *hriešnik* – *hriešnica*, *jazyčník* – *jazyčnica*. Od podstatných mien *robotník* a *pomocník* fungujú v slovenčine dve odvodené ženské podoby *robotnička* – *robotnica* a *pomocnička* – *pomocnica*, ale podoby *robotnica* a *pomocnica* sa v súčasnosti „významovo osamostatnili“, diferencovali – používajú sa v inom význame. Podstatné meno *robotnica* sa používa na označenie včely a podstatné meno *pomocnica* sa používa skoro výlučne v spojení *pomocnica v domácnosti*, príp. v náboženských súvislostiach, napr. *Mária Pomocnica*.

J. Horecký v práci *Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov* (Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 254 s.) na s. 114 uvádza, že v staršom jazyku bolo častejšie zakončenie na *-nica*, ako ukazujú prípady *priadnica*, *účastnica*, *slúžnica* a pod., ktoré sa už dnes nepoužívajú. J. Horecký v tejto súvislosti spomína aj podstatné meno *orodovnica*, ktoré sa aj dodnes používa v náboženských textoch. Od slova *pôrodník* je pravidelný prechýlený názov osoby *pôrodnička*, podstatné meno *pôrodnica* má význam „zdravotníčka ustanovížená na pôrody“, príp. (v poľnohospodárskej terminológii) „objekt upravený na rodenie mláďat“.

Od podstatného mena *tanečník* je ustálená podoba *tanečnica* s týmito významami: 1. žena, ktorá tancuje spoločenské tance príležitostne na zábavách; partnerka v spoločenskom tanci; 2. žena, ktorá tancuje umelecké tance z povolania; 3. bot. *tanečnica poľná* druh stopkatej huby rastúcej na trávnikoch (*Marasmius oreades*).

V súčasnosti možno nezriedka zaregistrovať i v písaných textoch podobu *tanečníčka* utvorenú produktívnejšou slovo tvornou príponou. O produktivnosti tohto slovo tvorného typu sa môžeme presvedčiť na mnohých príkladoch, napr. *nájomník – nájomníčka, účastník – účastníčka, spolubesedník – spolubesedníčka, roľník – roľníčka, spolustolovník – spolustolovníčka, kožušník – kožušníčka, klobúčnik – klobúčnička, skladník – skladníčka, záhradník – záhradníčka, školník – školníčka, požiarník – požiarníčka, divadelník – divadelníčka, finančník – finančníčka, odborník – odborníčka, zlatník – zlatníčka, výčapník – výčapníčka, výletník – výletníčka, živnostník – živnostníčka* atď.

Je teda len prirodzené, že používatelia jazyka používajú popri podobe *tanečnica* aj podobu *tanečníčka*, a to dokonca aj v takých spojeniach ako *barová tanečníčka, brušná tanečníčka* či *tanečníčka z Lúčnice* atď. aj napriek tomu, že tieto spojenia sme pokladali za ustálené s podobou *tanečnica* (pri spojení *tanečnice z Lúčnice* „pracuje“ v prospech uprednostnenia podoby *tanečnica* aj rým).

Táto tendencia používať produktívnejšie zakončenie *-níčka* sa prejavuje (i keď v menšej miere) pri slovách *maškrtnica – maškrtníčka* (na internete možno nájsť podôb *maškrtníčka* približne o tretinu menej ako podôb *maškrtnica*), *hriešnica – hriešníčka* (pri tejto dvojici je na internete asi jedna pätina podôb *hriešníčka* v porovnaní s podobou *hriešnica*, zo Slovenského národného korpusu sme vybrali príklad *Prvou dopingovou hriešničkou bola víťazka súťaže guliarok Irina Koržanenkova*). Popri slovách *nehanebnica, nevďačnica* sme v Slovenskom národnom korpuse podoby *nehanebníčka, nevďačníčka* síce nenašli, ale zaregistrovali sme ich na internete a v ústnych prejavoch.

Z toho vyplýva, že popri staršej podobe *tanečnica* nemožno z jazykového hľadiska nič namietat' ani proti pravidelne utvorenému slovo tvornému variantu *tanečníčka*. Podobne je možné predpokladať, že aj popri podobách *maškrtnica, hriešnica, nevďačnica* sa budú (možno okrajovo) používať slovo tvorné varianty *maškrtníčka, hriešníčka, nevďačníčka*, ktoré nemožno z hľadiska jazykovej správnosti odmietnuť.

Ako sme uviedli, ani v najnovšom vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka sa slovo *tanečníčka* zatiaľ neuvádza, ale nie je nijaký dôvod na to, aby sa pri ďalšom vydaní tohto slovníka (ako aj v príslušnom zväzku pri-

pravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka) toto slovo nedoplnilo (resp. neuviedlo) ako slovotvorný variant popri podobe *tanečnica*.

Záver. Popri ženskom podstatnom mene *tanečnica* možno podstatné meno *tanečníčka* pokladať za rovnocenný variant vo význame 1. „žena, ktorá tancuje spoločenské tance príležitostne na zábavách; partnerka v spoločenskom tanci“ a 2. „žena, ktorá tancuje umelecké tance z povolania“. Pochopiteľne, pri slove *tanečnica* vo význame „drobná jedlá huba s tenkým hlúbikom, bot. Marasmius, hovor. *špička*“ sa nepredpokladá používanie podoby *tanečníčka*.

Sibyla Mislovičová

Priezviská Šajnoha, Škovira/Škoviera, Švihran a Švikruha

Ešte pred rokmi sme dostali otázku, ako vznikli a odkiaľ pochádzajú priezviská *Šajnoha*, *Škovira*, *Švihran* a *Švikruha*. Na túto otázku nakrátko odpovedať nie je ľahké, pretože nepoznáme staršie podoby týchto priezvisk zapísané v starých matrikách, nevieme nič ani o pôvode rodín s týmito priezviskami. Napriek tomu sa pokúsime na ňu odpovedať.

Priezvisko *Šajnoha* a jemu pôvodom blízke priezvisko *Šejnoha* či *Švejnoha* patria medzi zložené priezviská prezývkového typu podobne ako priezviská *Hrajnoha* (*Rajnoha*) alebo *Stavinoha*. No zatiaľ čo prvé časti *Hraj-* i *Stavi-* sú aspoň relatívne významovo priezračné imperatívy slovíes *hrať* (so starším, dodnes zachovaným významom „prejavovať pohyb, činnosť“ i „tancovať“) a *stavíť* („zastaviť“), v prvej časti *Šaj-/Šej-* a *Švej-* možno iba predpokladať v odbornej literatúre spomínané starobylé prídavné meno *šují* (ľavý, krivý), ktoré historická jazykoveda vidí v názvoch obcí *Šuja* (dnes súčasť Rajca, okr. Žilina) a *Šul'a* (okr. Veľký Krtíš). Z týchto priezvisk iba priezvisko *Hrajnoha* je na Slovensku viac rozšírené, používa ho dnes do 60 rodín, a známejšie iste vďaka zbojníkovi Hrajnohovi, ktorý sa stal takmer legendárnou postavou. Ostatné sú veľmi zriedkavé, používa ich iba niekoľko rodín.

Priezviská *Škovira* a *Škoviera* používa na Slovensku viac ako stovka rodín. Hromadne sa vyskytujú predovšetkým na Spiši a dlho sme sa ich márne pokúšali vysvetliť. Napokon sa podarilo objasniť ich pôvod z poľského jazykového prostredia. Vo veľkom slovníku poľštiny zo začiatku 20. storočia od J. Karłowicza, A. Kryńského a V. Niedźwiedzkeho sme našli slová *skowyra*, *skowera* s významami „pes“, a potom „hundroš, šomroš“, „lakomec, skupán“, ale aj „zručný, šikovný, driečny“. Aj v poľštine to bolo iste expresívne slovo, ľahko sa teda mohlo využiť v priezviskách prezývkového typu.

Priezvisko *Švihran* svojou podobou naznačuje, že by mohlo vzniknúť z obyvateľského mena ako priezviská *Bytčan*/*Bičan* (z názvu obce *Bytča*), *Kšišan* (*Kšinná*), *Rajčan* (*Rajec*), *Slaštan* (*Slaská*) a pod. Obec s názvom **Švihra* zo Slovenska nepoznáme. V Liptove v katastri obce Liptovský Peter existovala však v stredoveku osada *Švihrová*, z jej názvu by bolo možné utvoriť skôr obyvateľské meno a priezvisko **Švihrovan*. Niekdajší názov osady a súčasný terénny názov *Švihrová* má pravdepodobne pôvod v staršom osobnom mene *Švihra*, ktoré sa aj dnes vyskytuje v Liptove, kde ho ako priezvisko nosí niekoľko desiatok rodín. Iba niekoľko kilometrov od Liptovského Petra je obec Dovalovo, kde žije do 35 rodín Švihrovcov. Priezvisko *Švihrík*, ktoré vzniklo ako „synovské“ priezvisko, t. j. priezvisko pre Švihrovho syna, má na Slovensku takmer 150 rodín. Iný pravdepodobnejší výklad by spájal priezvisko *Švihran* s priezviskami typu *Čechran*, *Džugan*, *Hruban*, *Kukan*, *Skokan*, *Solan*. Švihranovcov je na Slovensku viac ako päťdesiat rodín. Zaznačené máme aj priezviská *Švihor*, *Švihorík*. Švihoríkovcov je na západnom Slovensku 140 rodín. Ak by sa dalo slovo *švihor* významovo spájať so slovesom *švihat'*, našli by sa aj súvislosti, napr. s priezviskom *Šlahor*/*Šlahor* (od *šlahat'*), ktorým sa nazýva tiež viac ako sto rodín.

Východiskové slová *švihra* a *švihor* nevieme nateraz spoľahlivo vyložiť. Azda by sa dali nájsť súvislosti so slovom *švihel'*, ktorým sa označuje „úzky pruh remeňa“, „tenký hybký prút“, potom aj „úzky pruh poľa“, a iste nebolo nemožné nazvať ním štíhleho, chudého človeka. Mohli popri sebe paralelne existovať s rovnakými významami a rovnako sa mohli z nich tvoriť aj priezviská. Možno aj prvotne vychádzať zo slovesa *švihat'*. Priezviská *Švihel*/*Švihel'*, *Švihla*, *Švihlík*, *Švihula*, *Švihura* sa vyskytujú popri formou aj pôvodným apelatívnym významom blízkych *Šmigel*/*Šmigel'*, *Šmihula*/

Šmihula, *Šmigura* so zreteľným poľským pôvodom (poľské sloveso *śmigac* má slovenský ekvivalent „švihat“, šľahať“).

Priezvisko *Švikruha* používa viac ako stodvadsať rodín. Svojou jazykovou výstavbou nie je zreteľné, kým nepredpokladáme jeho východiskovú podobu **Švihruka*. Slovné základy *švih* (zo slovesa *švihat*) a *ruka* sú zreteľné a prezývka (potom priezvisko) **Švihruka* by sme mohli zaradiť medzi zložené priezviská prezývkového typu, do tej skupiny slovenských priezvisk, do ktorej patria aj priezviská *Hrajnoha/Rajnoha*, *Stavinoha*, *Kosinoha*, *Šajnoha/Šejnoha*, *Mastihuba*, *Parikrupa*, *Kypikaša*, *Kalivoda* a pod. Bolo by však treba pripustiť v tomto zložennom slove akési prešmyknutie **Švihruka* na *Švikruha*. Na potvrdenie alebo vyvrátenie takéhoto vysvetlenia nám však nateraz chýbajú historické zápisy uvedených priezvisk.

Milan Majtán

SPRÁVY A POSUDKY

Zainteresovane o slovensko-českých (nielen) jazykových vzťahoch

[NÁBĚLKOVÁ, Mira: Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu. Bratislava: Veda 2008. 364 s.]

Mira Nábělková v práci *Slovenčina a čeština v kontakte* s podtitulom *Pokračovanie príbehu* na širokej ploche rozoberá vzťahy slovenčiny a češtiny v novej spoločenskej i jazykovej situácii, ktorá nastala vznikom samostatných štátnych útvarov – Slovenskej republiky a Českej republiky – na začiatku roku 1993, po rozdelení bývalého spoločného štátu Česko-slovenskej republiky. Je to vedecká práca, má kompletnú výbavu vedeckej monografie: text sa člení na výkladovú a dokladovú (materiálovú) zložku, na literatúru a pramene autorka odkazuje v rámci bohatého odkazového aparátu umiestneného na príslušnej strane v spodnej časti, súpis literatúry v závere knihy zahŕňa úctyhodných tridsať strán veľkého formátu, za ním sa uvádza súpis prameňov, edičná poznámka, anglické rezumé a menný register. Na druhej strane už spomínaný podtitul naznačuje, že autorkine postupy v práci nie sú len rýdzo vedecké a že sa v nej možno stretnúť aj s „ľahším“ tónom podania, ten však sám neznižuje vedecký ráz ani vedecký prínos knihy. Tento „ľahší“ tón je dobre identifikovateľný aj z názvov jednotlivých podkapitol práce a z autorkinho postupu pri riešení niektorých otázok.

Vedeckosť práce dosvedčuje nielen téma a metódy jej zmočňovania sa, lež aj štruktúra práce. Je rozdelená do piatich nerovnomerne veľkých kapitol rámcovaných úvodnou a záverečnou kapitolou. Jadrové kapitoly sa členia na menšie podkapitoly s dôsledným trojčlenným postupom, t. j. úvodom, vlastnými výkladovými časťami a záverom. Názvy jadrových kapitol naznačujú tému, na ktorú sa autorka v danej kapitole sústreďuje: *I. Slovenčina a čeština v meniacej sa spoločenskej situácii; II. Podoby bilingvizmu v česko-slovenských súvislostiach; III. Niekoľko slovensko-českých lexikologických zastavení; IV. Slovenčina a čeština v literárnom spolužití a V. Česká*

súčasnosť slovakistiky ako študijného odboru. Okrem niektorých vyobrazení prácu tvorí hladký text, pričom autorkine výklady sú prerušované uvádzaním často veľmi bohatých jazykových prameňov ilustrujúcich výklad; osobitnú pozornosť si v tejto súvislosti zasluhuje to, že autorka sa pri svojich prameňoch pravidelne opiera o internetové informácie rozmanitého druhu. Najmä tieto bohaté dokladové časti sú vytlačené menším typom písma, ktorý nielen zväčšuje skutočný počet strán knihy, ale je aj namáhavejší na čítanie. Práca je rozsahom veľká (má dovedna 364 strán veľkého formátu), ale tým ešte nechceme povedať, že by sa atribút veľkosti dal automaticky vzťahovať aj na vedeckú závažnosť témy práce.

Téma vzťahov slovenčiny a češtiny je totiž nepochybne aktuálna aj v novej spoločenskej a jazykovej situácii, ale nie je to zasa až taký prvoradá vedecký a jazykovedný problém, žeby jej bolo primerané venovať pozornosť na takej širokej ploche, t. j. v podobe takmer 400-stranovej knihy veľkého formátu. Náběžkovej práca nie je systematickým teoretickým výkladom riešenej problematiky, sú to čiastkové sondy do širokej témy predovšetkým slovensko-českých jazykových vzťahov, a to na pozadí všeobecných kultúrnych a spoločenských pomerov dvoch národných spoločenstiev spojených v minulosti aj v prítomnosti vzájomnými vzťahmi rozličného druhu. Osobitnú bádateľskú pozornosť autorka venuje rozboru a ďalšiemu rozpracovaniu takých konceptov a javov, ako sú: dvojjazyčnosť, dvojjazykovosť, bilingvizmus, osobitne pasívny bilingvizmus, „slovensko-česká a česko-slovenská medzijazykovosť“, „špecifické (trhové?) česko-slovenské spoločenstvo“, dvojjazykové spoločenstvo, paralelné slovenské a české texty na obaloch výrobkov, dvojjazyčné názvy kníh, divadelného predstavenia a podobne. Pri koncipovaní práce autorka využila početné svoje štúdie o danej téme, uverejnené v predchádzajúcich rokoch, a doplnila ich o niektoré nové, doteraz neuverejnené state. To ukazuje na istú kontinuálnosť v sledovaní a spracúvaní témy slovensko-českých a česko-slovenských jazykových, literárnych a kultúrnych aj spoločenských kontaktov v autorkiných vedeckých záujmoch.

Autorka patrí do strednej generácie slovenských jazykovedcov a svojou doterajšou vedeckou orientáciou je odborne kvalifikovaná na zvládnutie vybratej témy. Svoju prácu na téme brala naozaj vážne a okrem starostlivého zozbierania bohatej a často aj netradičnej pramennej základne preštudova-

la veľa odbornej literatúry, ktorá sa bezprostredne viaže na danú tematiku, ale aj literatúry iného druhu, najmä publicistickej, umeleckej a esejistickej. Autorka v práci používa dobre vypracovaný a presný jazyk a štýl s jasnou pojmovou sústavou a terminológiou, miestami informačne a vetnou stavbou preťažený, ale zrozumiteľný a jasný. Spôsob autorkinho podania výkladov otázok zahrnutých do knihy je totiž z hľadiska prijímateľa vcelku dosť náročný; autorka rada upotrebuje zložené súvetia, v ktorých sa niekedy – aj vinou početných vsuviek uvedených medzi pomlčkami či zátvorkami – len s námahou sleduje jej výkladová línia. Na druhej strane sa žiada povedať, že jej výkladový postup je presný, výstavba vety aj súvetia gramaticky aj sémanticky náležitá, takže kto sa prepracuje cez zložitú stavbu viet a nie raz aj cez netradičné, niekedy aj veľmi nákladné termíny, ako aj cez niektoré špeciálne autorské vyjadrovacie prostriedky, dostane sa k jadrú myšlienky, ktorá sa mu podáva.

Uvedené netradičné termíny možno ilustrovať príkladmi, ako sú: *štruktúrovaný jazykový manažment, vnútroprehovorové alternovanie češtiny a slovenčiny, medzispoločensťová komunikácia, (aplikovať) rozličné jazykové stratégie, špecifické textové stratégie, obalové stratégie, zámerná implicitná tematizácia jazykovej inakosti spolu so špecifickou blízkosťou*. Spomenuté špeciálne vyjadrovacie prostriedky, napríklad aj početné autorské slová, najmä v okruhu prídavných mien, dosvedčujú príklady ako *postretnuté /vyjadrenia/, budúcnosťný /aspekt/, predstihová /informácia/, „rovnoprávnosťný“ /prístup/, „každodennosťné“ (nielen) jazykové interakcie, „jednodňovosť“, zánikavosť istého žánru* a podobné. Pozorný čitateľ vedeckej monografie nemusí nájsť záľubu ani v autorkiných novotvaroch typu *patričnosť k širšiemu kontextu európskeho trhu, okolosystémové skutočnosti, postretnuté vyjadrenie, kyberpriestor*, ani v presile výskytu adjektíva *rámcový* a príslovky *rámcovo* v autorkinom jazyku a štýle, ani v neprestajnom a neúnosnom „tematizovaní“ všetkého. Oblúbené prídavné meno *rámcový* či príslovka *rámcovo* v daktorých prípadoch čitateľovi spôsobujú zápas o pochopenie textu; tak je to povedzme v úryvku zo strany 64: „zo stránok tejto knihy sa napríklad Lévi-Strauss v rámcovu slovenskom texte M. Marcelliho prihovára po česky a v rámcovu českom texte M. Petříčka po slovensky – pravda v rozličných dvojiciach textov: to prvé pri úvahách nad českým vydaním knihy Cesta masek z r. 1996, druhé nad

dvojdielnym slovenským vydaním Štruktúrálnaj antropológie z r. 2000⁴⁴. Takéto jazykové prostriedky a ich široký výskyt už dakedy hraničia s manierizáciou vedeckého jazyka.

Priznám sa, že okrem už uvedených výhrad, ktoré, pravdaže, vonkoncom nemajú za cieľ znížiť úroveň vedeckého prínosu a vedeckej úrovne Nábělkovej monografie, lež majú slúžiť skôr ako námet na vedeckú rozpravu o tom, ako ďalej, žiada sa mi pripomenúť, že ma v práci vedeckého rázu vyrušuje predovšetkým to, že v nej zisťujem istú vedeckú nevyváženosť: autorka sa totiž okrem vážnych vedeckých tém zaoberá aj niektorými priam kurióznymi témami, ktoré do vedeckej práce – aspoň nie v takom rozsahu – nepatria; tento záver môžem ilustrovať na téme *drevokocúr*, ktorej autorka v rámci tretej kapitoly venuje osobitnú podkapitolu pod číslom 3.4., zaberajúcu plných štrnásť strán jej práce. Len na vysvetlenie niektorým menej informovaným čitateľom, akým som donedávna bol aj sám, dodávam, že slovom *drevokocúr* sa na českej strane ešte aj v súčasnosti plno zabávajú niektorí menej alebo až pridobre informovaní účastníci besied na rozmanitej intelektuálnej úrovni, ktorí tvrdia, že týmto slovom slovenskí puristi chceli alebo možno ešte aj chcú v slovenčine nahradiť vraj české slovo *veverica* či *veverička*. Od samého začiatku, ktorý je vecne aj časovo neznámy, po samý koniec je téma *drevokocúr* blud určený predovšetkým na zosmiešňovanie Slovákov usilujúcich sa o kultúru spisovnej slovenčiny (nechcem tu hovoriť o iných rozmeroch tejto veci).

V rámci spomínanej tretej kapitoly, venovanej vzájomným vzťahom slovenčiny a češtiny v okruhu slovnej zásoby, tu chcem osobitne vyzdvihnúť vedeckú originalnosť a prínosnosť troch statí: pod bodom 3.1. autorka píše o slovenských jazykových prvkoch používaných v súčasnosti v rozličných prejavoch v češtine; časť 3.2. sa venuje prídavným menám typu *šaldovský*, *kollárovský*, *jánošikovský*, a to ako špecifickému typu kultúrne podmienenej slovnej zásoby; časť 3.3. zainteresovane analyzuje prídavné mená so zakončením na *-ní* a *-ný* v češtine, ukazuje istú výlučnosť češtiny medzi slovanskými jazykmi, pokiaľ ide o zachovanie a ďalšie rozvíjanie prídavných mien s tzv. mäkkým zakončením na *-ní*, ako aj o zachovanie rozdielu medzi týmito mäkkými adjektívami so zakončením na *-ní* a paralelnými tvrdými adjektívami so zakončením na *-ný*, a konfrontuje tento stav so stavom v slovenčine, kde prídavné mená tohto typu so zakončením na *-ní* postupom

času v spisovnom jazyku úplne zanikli, a to aj napriek ich podpore zo strany niektorých vplyvných jazykovedcov v minulosti.

Vyrušujú ma aj niektoré vedecké postupy autorky, ktoré identifikujem ako nie rýdzo vedecké, lež zaváňajúce akýmsi už archaickým nostalgicky pročeskoslovenským postojom. Autorka povedzme veľmi naširoko rozoberá tému cudzosti alebo necudzosti slovenčiny pre Čechov a češtiny pre Slovákov. Autorka pritom, podľa môjho presvedčenia, pri posudzovaní tejto otázky zastiera skutočné vecné vzťahy medzi jazykmi, keď cudzí jazyk nedáva do opozície s materinským jazykom a keď do otázky cudzosti alebo necudzosti mieša genetickú blízkosť slovenčiny a češtiny a dlhoročné takmer bezproblémové fungovanie týchto dvoch jazykov v kontaktovej slovensko-českej komunikácii (t. j. spoločensko-funkčnú stránku veci) v rámci niekdajšieho štátneho spoločenstva Slovákov a Čechov. Tým, že sa iný než materinský jazyk označí za cudzí, sa predsa tomu druhému jazyku vonkoncom neublíži ani sa záporne nekvalifikuje; je to jednoducho iný ako materinský jazyk, čiže nematerinský jazyk. Tento fakt škoda zastierať málo užitočnými úvahami o tom, že niet všeobecne prijatej definície cudzieho jazyka. Ako nematerinský sa cudzí jazyk chápe v teórii aj v praxi oddávna a tak sa o tom vraví už v knihe kníh ako jednom zo základných prameňov európskej kultúry a civilizácie; v Skutkoch apoštolov čítame: „I stýpli a udivení vraveli: Nie sú títo všetci, čo tu hovoria, Galilejčania? A ako to, že ich každý z nás počuje vo svojom vlastnom jazyku, v ktorom sme sa narodili?“ – Tým, že sa vo vede veci pomenúvajú pravdivo a presne, sa predsa pravde a skutočnosti, že ide o dva veľmi blízke slovenské jazyky, neublíži.

S týmto riešením súvisí aj autorkina ideologizácia niektorých pertraktovaných otázok. Autorka sice ideologizáciu niektorých kodifikačných riešení vyčíta iným, no to jej nebránilo, aby zaujala ideologickú pozíciu „na opačnej strane“. Vo vedeckej publikácii neprípustne ideologizuje napríklad slovenský zákon o štátnom jazyku Slovenskej republiky z 15. XI. 1995. Konkrétne na s. 43 svojej práce píše: „Rámcový nediferencovaný obranársky vzťah voči bohemizmom našiel odraz v zákone NR SR o štátnom jazyku SR, prijatom 15. novembra 1995.“ Pritom necituje ani jedno konkrétne ustanovenie zákona, z ktorého by sa „rámcový (?) nediferencovaný obranársky vzťah voči bohemizmom“ dal vyvodiť, a odvoláva sa na dôvodovú správu prija-

tého zákona. Lenže dôvodová správa – to nie sú ustanovenia zákona. Sama formulácia o „rámcovom nediferencovanom obranárskom vzťahu voči bohemizmom“ je pritom až taká „rámcová a nediferencovaná“, že z nej nič vecne nevyplýva, ani sa jej nedá rozumieť. Ideologické zrno obsahuje najmä výraz *obranársky*. Na okraj použitia tohto výrazu tu len pripomeniem, že sa hojne využíval v politických kruhoch bývalého režimu na potlačanie veľmi zreteľného slovenského úsilia o jazykovú kultúru, a keď sa v týchto kruhoch v súvisi s niekým začalo hovoriť o jeho obranárskych postojoch či o obranárstve, musel sa mať nielen politicky, ale aj pracovne na pozore. Zo strany „postihnutého obranárstvom“ zvyčajne nasledovali dlhé vysvetľovania adresované politickým orgánom, ako sa to vlastne myslelo či myslí, vyúsťujúce do pokajania sa a sebakritiky. Nevidí sa mi vecne odôvodnené ani správne upotrebovať tento výraz práve v súvisi so slovenským zákonom o štátnom jazyku, osobitne vtedy, keď sa neuvedie nijaký vecný dôkaz. Je to iba nálepkovanie, navyše pripomínajúce staré časy.

Z takéhoto postoja vychodí, že bohemizmy v slovenských textoch autorka takmer berie pod ochranu. Som presvedčený o tom, že autorkine obavy, tlmočené v práci, zo vzdľaňovania sa (dokonca umelého!) slovenčiny a češtiny sú nereálne a neopodstatnené. Myslím si, že ani takáto pozícia do vedeckej publikácie nepatrí.

A pokiaľ ide o „<konfliktnú>, ahistorickú ideologizáciu významu prídavného mena“, ako autorka píše na s. 43 – 44 svojej práce, vraj zavedenú do kodifikácie prídavného mena *československý* v 3. vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka z roku 1997, som stále presvedčený, že v súčasnosti platné kodifikované písanie daného prídavného mena v podobe *česko-slovenský* je vecne správne a plne zodpovedá aj pravidlám písania takýchto zložených prídavných mien, domácich aj prevzatých, a keď sa do písania v podobe *československý* dakedy bola zaviedla ideologizácia, ba aj politizácia, stalo sa tak už v ústave Česko-slovenskej republiky z 29. februára roku 1920.

Záver: Autorka nazhromaždila, roztriedila a vedecky rozobrala aj primerane zhodnotila a vysvetlila veľa a vo viacerých ohľadoch originálneho pramenného (predovšetkým) jazykového materiálu, ale v daktorých pasážach akoby nebola mala od neho odstup a nestála ako vedecká pracovníčka aj „nad“ ním; v práci by sa mi bolo žiadalo viac zovšeobecnenia a menej

enumerácie. Pozitívnu stránkou práce je aj veľké množstvo zhromaždenej a preštudovanej odbornej a inej domácej i zahraničnej literatúry.

Práca Míry Nábělkovej obohacuje slovenskú jazykovednú literatúru špecifickým vedeckým pohľadom na vzťahy slovenčiny a češtiny v novej spoločenskej a jazykovej situácii, v ktorej tieto príbuzné a mnohostranne previazané jazyky žijú a plnia svoje nenahraditeľné poslanie síce už v podmienkach samostatných štátnych útvarov, ale z druhej strany tieto samostatné štátne útvary vonkoncom nenarušili ani nenarúšajú dlhodobé a tradičné vzťahy oboch jazykov ani ich národných nositeľov, navyše dnes už spojených v rámci štátov Európskej únie.

Ján Kačala

Problematika overovania reálií, prepisu latinských mien a geografických názvov v beletrii

[GALVÉZ, Pedro: Seneca. Učiteľ cisára Nera. Zo španielčiny preložil Vladimír Oleríny. Bratislava: Slovart 2008. 223 s.]

Román súčasného španielskeho spisovateľa Pedra Galvéza zachytáva posledné tri roky v živote Lucia Annaea Senecu, významného rímskeho filozofa a štátnika, ktorý vošiel do dejín ako vychovávateľ cisára Neróna. Ako spisovateľ nám zanechal literárnu tvorbu dodnes rezonujúcu v povedomí milovníkov antiky, najmä *Útechy* a *Listy Luciliovi*, kde radí, ako môže človek pomocou filozofie dosiahnuť mravnú dokonalosť a duševnú rovnováhu, ktorá ho pripraví znášať nepriazeň osudu a prekonať strach zo smrti.

Autor sa nezameral na tento krátky výsek Senecovho života náhodou. Po smrti veliteľa prétériánskej gardy Sexta Afrania Burra si Seneca uvedomuje, že bez Burrovej podpory nebude schopný krotiť márnomyseľného mladíka prejavujúceho čoraz väčší sklon k tyranii, a rozhodne sa utiahnúť do ústania. Chce sa venovať literárnej tvorbe a naplňať ideály stoickej filozofie, ktorej bol prívržencom. V rozhovoroch s priateľmi zaznievajú Senecove názory o rovnosti všetkých ľudí, úvahy o spravodlivosti a ideálnej vláde, myšlienky odsudzujúce dobyvačné vojny Rimanov aj otázky týkajúce sa morál-

ky a etiky jednotlivca. Sám Seneca ukázal príklad osobnej statočnosti, keď po falošnom obvinení z účasti na Pisónovom sprisahaní musel na Nerónov príkaz spáchať samovraždu.

Preklad skúseného hispanistu V. Olerínyho sa vyznačuje výbornou jazykovou i štylistickou úrovňou aj adekvátnym pretlmočením antických reálií. Jediné, čo možno prekladu vyčítať, je nenáležitý prepis latinských vlastných mien a nedôsledná adaptácia geografických názvov. Pri ich prepise zrejme zohrala úlohu podoba v španielskom origináli, ktorá je podobná, no nie totožná s latinskou podobou zaužívanou u nás pri prekladoch z latinčiny.

Hlavné zásady prispôsobovania starogréckych a latinských mien možno nájsť v Pravidlách slovenského pravopisu (3. vyd. Bratislava: Veda 2000), v zborníku Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine (Bratislava: Veda 2002), v príspevkoch J. Horeckého, L. Dvonča, K. Palkoviča, I. Masára, K. Buzássyovej a D. Škovieru v Kultúre slova (1982, roč. 16, č. 5) a v mnohých ďalších článkoch a polemikách súvisiacich s touto problematikou, a keďže autor v závere knihy priznáva, že čerpal z historikov Tacita a Suetonia, je možné overiť si prepis latinských vlastných mien aj v slovenských prekladoch týchto autorov. Všeobecne platí, že prepis latinských názvov je menej komplikovaný ako prepis gréckych, hoci aj tu sa nevyhneme istej rozkolísanosti. Dĺžky v latinských menách však nepíšeme a pri skloňovaní buď rešpektujeme pôvodný latinský kmeň a v nepriamych pádoch ho rozširujeme (napr. *Nero*, *Neróna*), alebo aj v nepriamych pádoch používame nominatívny základ (napr. *Nero*, *Nera*). Mená, ktoré už vošli do nášho kultúrneho povedomia, možno písať ako dvojtvár, napr. *Ovidius* – *Publius Ovidius Naso*, podobne mená niektorých panovníkov (*Domicián* – *Titus Flavius Domitianus*). Pôvodný latinský prepis sa zachováva pri plnom znení viacčlenných mien. Viaceré mená bohov či mytologických postáv sa dlhoročným používaním plne adaptovali (*Bakchus*, *Juno*, *Jupiter*, *Venuša*), rovnako je to aj pri geografických názvoch krajín, ostrovov a známych miest, kde je proces adaptácie oveľa dynamickejší, a preto dávame prednosť poslovenčeným podobám (*Rím*, *Kartágo*, *Brindisi*, *Trácia*). Pri menej známych lokalitách sa odporúča zachovať latinskú podobu, pretože aj prílišná modernizácia niekedy stráca únosnosť (napr. *Colonia Agrippina* oproti novodobému názvu *Kolín*).

V spomínanom preklade sa však vyskytuje nenáležitý prepis latinských mien obsahujúcich slabiku *-ti*, ktorá sa pred samohláskou vyslovuje ako *-ci* (napr.

Afranius Quincianus – má byť *Afranius Quintianus*, *Plaucius Lateranus* – má byť *Plautius Lateranus*, *Lucrecius* – *Lucretius*, *Cremucius Cordus* – *Cremutius Cordus*), ďalej mien obsahujúcich dvojhlásku *ae*, ktorá sa číta ako *é* (napr. *Flavius Scevinius* – má byť *Flavius Scaevinius*, *Fenius Rufus* – *Faenius Rufus*, *Cesonius Maximus* – *Caesonius Maximus*), alebo mien obsahujúcich zdvojenú spoluhlásku *-ll-* alebo *-nn-* (*Tigelinus* – *Tigellinus*, *Britanicus* – *Britannicus*). Pri niektorých menách došlo pri prepise zo španielčiny k výraznejšiemu skresleniu, napr. diktátor *Sila* má byť *Sulla*, prepustenec *Milicus* – *Milichus*, etruský kráľ *Parsena* – *Porsena*, *Iulia Livia* by mala byť správne Germanicova dcéra *Iulia Livilla*, sprisahaneц *Antonio Natal* má byť *Antonius Natalis*, ďalší účastník sprisahania proti Nerónovi *Claudius Senecio* má v texte dokonca dve podoby: *Senecius* a *Senecionus*. Takisto by sa mal pri prepise zachovať digram *qu* vyslovovaný ako *kv* (*Iunius Silanus Torcuatus* – *Torquatus*).

V preklade sa viackrát v rozličných situáciách vyskytuje zvolanie *Pri Herculovi!* vyjadrujúce rozličné pocity, napr. údiv, obavu, žiaľ alebo rozhorčenie. Správna slovenská podoba mena tejto známej mytologickej postavy je *Herakles* (grécky variant) alebo *Herkules* (latinský variant), správne by teda malo byť: *Pri Herkulovi!* Podobne zvolanie *Pri Cereire!* je nenáležité, pretože ide o bohyňu poľnohospodárstva *Ceres* (je možný aj variant *Cerera*), správne utvorený lokál má mať podobu *Pri Cerere!* Aj bohyňa víťazstva *Viktória* má v preklade latinskú podobu *Victoria*, keďže však ide o známu bohyňu, náležitéjšia by bola poslovenčená podoba.

S mytológiou súvisí aj citát: *Kiež Jupiter nedopustí, aby Atropos pret'ala niť jeho života* (s. 49). *Atropos* je jedna z troch sudičiek (*Moiry*) v gréckom bájosloví, ktorá prestrihávala niť života, preto sloveso malo byť v tvare ženského rodu a adekvátnejšie by bolo *prestrihla*.

Pri skloňovaní vlastných mien typu *Marcus* alebo *Seneca* autor v súlade so zaužívaným prepisom ponechával písmeno *c*, ktoré sa vyslovuje ako *k*, aj v nepriamych pádoch, pri menách zakončených na *-o* (*Nero*, *Cicero*) používa v nepriamych pádoch rozšírený *n*-kmeň, tak ako je to v latinčine (gen. *Neróna*, *Ciceróna*, paradoxne všade okrem názvu knihy, kde je tvar *Nera*), no ako sme už spomínali, v Pravidlách slovenského pravopisu sa pripúšťa aj pravidelne tvorený variant *Nera*, *Cicera*.

Pri prepise geografických názvov sa prekladateľ vo väčšine prípadov priklonil k pôvodnej latinskej podobe, hoci práve v oblasti proprií prebie-

ha vývoj oveľa dynamickejšie, pretože majú oveľa frekventovanejší výskyt v bežnej, odbornej i umeleckej próze.

Hispánske mesto *Cordoba*, kde sa Seneca narodil, prekladateľ prepisuje ako *Corduba* (pôvodná latinská podoba), príslušnú provinciu *Hispania Ulterior Baetica* ako *Betica* (tu znovu došlo k nenáležitej redukcii dvojhlásky *ae*), pri názve mesta *Malaga* používa pôvodnú fénickú podobu *Malaka*, ktorá je pre dnešného čitateľa ťažšie identifikovateľná ako podoba *Malaga*. Z ďalších geografických názvov spomenieme názov *Latium* (oblasť stredného Talianska, centrum Rímskej ríše), ktorý sa v texte uvádza nepatrične v podobe *Lazio* (súčasná talianska podoba). V historickej aj románovej spisbe z antického obdobia je však podoba *Latium* bohato zastúpená a bolo by ju treba rešpektovať. Mesto *Veies* (v texte v spojení *ujst' do Veiesu*, s. 163) sú *Veje*, najväčšie etruské mesto, podobne *Baia* (s. 163) sa v literatúre často spomína ako *Báje* neďaleko Neapola, kde mali bohatí Rimania letné sídla. V texte sa spomína aj *Pontus Eusinus* („Nehostinné“, čiže Čierne more), správna latinská podoba by mala byť *Pontus Euxinus*, podobne maloázijská krajina *Caria* by mala byť uvedená ako *Kária*. O nesystematickosti prepisu svedčí použitie poslovenčeného názvu *Kampánia* na iných miestach v texte. To, že adaptácia geografických názvov podlieha oveľa väčšej dynamike ako adaptácia osobných vlastných mien, potvrdzuje aj ich uvádzanie v adaptovanej podobe v rozličných encyklopédiách a atlasoch dejín.

V oblasti reálií môže čitateľa zarazit' spojenie *jazdecký rád* (*osoby s označením hodnosti jazdeckého rádu*, s. 50). Výraz *rád* sa používa na označenie skupiny ľudí spojenej určitými pravidlami, obyčajne ide o rehoľu v kresťanskom prostredí. V danom kontexte však ide o jazdecký stav, do ktorého patrili rímski občania vykonávajúci vojenskú službu ako jazdci.

Ani termín *prefekt prétoriátu* (lat. *praefectus praetorio*) sa v texte nepoužil náležite, pretože tu prichádza k zámene dvoch pojmov – prétoriánov, čiže prétoriánskej gardy, ktorú tvorili príslušníci cisárovej telesnej stráže, a prétora (najvyššieho súdneho úradníka). Slovo *prétoriát* je tu vytvorené analogicky ako slová *konzulát* alebo *tribunát*, čo sú pomenovania označujúce jednak hodnosť príslušného úradníka alebo jeho úrad, týka sa teda hodnosti alebo úradu prétora, nie však prétoriánskej gardy. Na rozdiel od výrazov *konzulát* a *tribunát* je však výraz *prétoriát* vytvorený len umelo a prakticky sa nepoužíva. Adekvátne spojenie *prefekt prétoriánov*, čiže *veliteľ prétoriá-*

nov, je bohato doložené v literatúre z cisárskeho obdobia. Časom táto funkcia nadobudla veľkú moc, veď ne jeden rímsky cisár zahynul rukou svojich osobných strážcov, a prétoriáni postupne dosiahli až taký vplyv, že sami vyhlasovali nového cisára; väčšinou si vybrali toho, kto im lepšie zaplatil. Z ďalších nepresností v oblasti rímskych reálií by sme chceli poukázať na citát ... *uvidel hviezdy, čo sa odrážali na hladine cisterny uprostred vnútorného dvora* (s. 64) – ide o *impluvium*, plytkú nádrž na dažďovú vodu v átriu rímskeho domu, z ktorej odtekala voda do cisterny pod zemou. Cisterna je uzatvorená nádrž na kvapaliny, a tak nie je možné vidieť jej hladinu. Správne by malo byť: *na hladine impluvia* alebo *na hladine nádrže na vodu*.

Servilianské záhrady (s. 176) sú *Serviliove záhrady* nachádzajúce sa pri ceste z Ríma do prístavu v Ostii, kým staré *servianske hradby* (s. 58) sú *Serviove hradby* nazvané podľa rímskeho kráľa Servia Tullia, ktorý ich dal postaviť.

Z oblasti botaniky sa v knihe vyskytuje ako prísada do jedál *mätonoha*. Slovník slovenského jazyka L – O, 2. zväzok (1960) uvádza tvar *mätonoh*, -u m. ako druh sladkej, divo rastúcej trávy, v Slovenskom botanickom názvosloví je napr. *mätonoh mámivý* (*Lolium temulentum*) alebo *mätonoh trváci* (*Lolium perenne*), nie však podoba *mätonoha*, -y ž.

V dostupnej literatúre o rímskej kuchyni sa *mätonoh* ako ochucovadlo nespomína, azda by mohlo ísť skôr o ligurček alebo nard. Medzi lahôdkami, ktoré sa podávali na hostinách u známeho rímskeho labužníka Apicia, sa spomína placenta *plnená podsvinčatmi* (s. 38), správny inštrumentál plurálu tohto podstatného mena stredného rodu by mal byť *podsvinčatami*. Je zaujímavé, že výraz *podsvinča* sa uvádza len v Slovníku slovenského jazyka P – R, 3. zväzok (1963), pravda, s kvalifikátorom zriedkavé slovo, nenachádza sa ani v nárečovom, ani v historickom slovníku. Majú ho však české slovníky v podobe *podsvinče*, -čete m. vo význame „mláďa prasaťa do odstavenia (6- až 8-týždňové)“ a možno ho nájsť aj na internete v sylabách Katedry právnych dejín v predmete Dejiny súkromného práva, kde sa poukazuje na sankcie za krádež neodstaveného prasiatka (sajúceho prasiatka, podsvinčaťa) v tzv. Lex Salica. V Česko-slovenskom slovníku (1979) sa pri českom slove *podsvinče* uvádza slovenský ekvivalent *prasa*, resp. *ceckové prasa* a zdobnenina *prasiatko*. V odbornej literatúre sa uvádza výraz *ciciak*. Pokiaľ ide o samotné jedlo, azda by mohlo ísť o placentu plnenú (mletým)

mäsom z mladých prasiatok, aj keď sa v starom Ríme skôr plnili celé zvieratá (jahňa, kozľa, prasa, divina) alebo vtáky.

Na záver by sme hádam mohli dodať, že úroveň klasickej filológie je na Slovensku vďaka jej zakladateľom prof. M. Okálovi a prof. J. Špaňárovi a ich nasledovníkom – prof. P. Kuklicovi, prof. D. Škovierovi a ďalším – na veľmi vysokej úrovni a aj ich pričinením a zásluhou bohatej edičnej činnosti vydavateľstva Tatran v 60. až 80. rokoch minulého storočia vychádzali najvýznamnejšie preklady z diel gréckych a latinských autorov. Pre každého prekladateľa literárneho diela s historickou tematikou z obdobia antiky, ako aj pre zodpovedného redaktora príslušného diela by malo byť preto samozrejmé, že použije overené riešenia, ktoré sa v prekladovej literatúre už nachádzajú.

Problematika prepisu starogréckych a latinských mien, názvov a termínov nie je ešte zďaleka vyriešená. V diskusiách a polemikách na túto tému sa už roky hľadá optimálne riešenie, aby vlastné mená, názvy a termíny mali takú podobu, ktorá by sa dala identifikovať v pôvodnom, odovzdávajúcom jazyku, a zároveň aby neboli v úplnom rozpore s prirodzenými vlastnosťami prijímajúceho jazyka, t. j. slovenčiny. Pri ich kodifikácii by nemalo dôjsť k tomu, že budú platiť iné normy pri používaní v popularizačných dielach a iné normy v úzko odborne zameraných publikáciách. Cestu kompromisu nám ukazuje autorský kolektív Encyclopaedie Beliany, ktorý sa rozhodol v prípade adaptovaných mien a termínov pre dvojtvar, t. j. na prvom mieste uvádza zaužívanú, adaptovanú podobu a na druhom presnú latinskú podobu (napr. *Domicián, Titus Flavius Domitianus; Hadrián, Publius Aelius Hadrianus*). Dvojtvary sa používajú aj pri geografických názvoch a iných termínoch latinského pôvodu, napr. *Horná Germánia, Dolná Germánia (Germania Superior, Germania Inferior), Hadriánov val (lat. vallum Hadriani)* a pod. Optimálne by bolo dať každému menu, názvu, termínu len jednu podobu, ale s ohľadom na rozličnú mieru vžitosti to asi nie je možné. Pracovníci Katedry klasickej a semitskej filológie Filozofickej fakulty UK v Bratislave sa rozhodli vypracovať slovník najčastejších, ale aj menej frekventovaných gréckych a latinských mien, ktorého adresátom by nebola len užšia filologická komunita, ale aj širšia verejnosť. Ostáva nám len dúfať, že to bude v čo najkratšom čase.

Adriana Oravcová

SPYTOVALI STE SA

Je slovo *samodruhá* hanlivé? – Pána M. J. zaujal výraz *samodruhá*, s ktorým sa stretol v historickom filme. Na jazykovú poradňu v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV sa obrátil s dopytom, ako tento výraz vznikol, či nie je hanlivý a či je z hľadiska spisovnej slovenčiny správny: „Nerád by som používal nesprávne slová, ale ak je slovo *samodruhá* správne a spisovné (aj keď sa bežne nepoužíva), prispeje k spestreniu nášho jazyka.“

Výraz *samodruhá* vo význame „tehotná“ je v slovenčine písomne doložený od 16. stor., Historický slovník slovenského jazyka (zv. 5. Bratislava 2000, s. 214) naň uvádza doklad už z r. 1586. Slovo vzniklo na základe staršieho prídavného mena *samodruhý* „sám a ešte jeden“ (Historický slovník..., tamže), akiste jeho významovou špecializáciou v smere „sám a ešte jeden“ → „(o žene) sama aj s nenarodeným dieťaťom“.

Slovo *samodruhý* je zložené zo zámena *sám* a z radovej číslovky *druhý*. Zo staršej slovenčiny sú známe aj ďalšie podobné zloženiny („*samo-* + radová číslovka *x-tý*“), ktoré mali význam „sám jeden v skupine *x* ľudí“, napr. *samotretí* „sám jeden v skupine 3 ľudí“, *samoštvrtý* až *samodesiaty*, ba aj *samopätnásty*, *samodvadsiaty*, *samoštyriadvadsiaty* či *samoštyridsiaty* „sám jeden v skupine 40 ľudí“. Príslušné doklady zo starších jazykových pamiatok uvádza citovaný 5. zväzok Historického slovníka slovenského jazyka, časť týchto výrazov nachádzame i v slovníku A. Bernoláka, možno sa s nimi stretnúť aj v Dobšinského zbierke ľudových rozprávok.

Počas ďalšieho vývinu slovenčiny táto zaujímavá lexikálna skupina zanikla. J. Skladaná, ktorá venovala výrazu *samodruhá* a ďalším zloženinám uvedeného typu samostatnú štúdiu (K vývinu slova *samodruhá*. In: Slavica Slovaca, 1969, roč. 4, č. 1, s. 85 – 88), považuje za hlavnú príčinu zániku takýchto výrazov ich nedostatočnú významovú priezračnosť. V súčasnom jazyku sa z nich podľa autorky zachovalo len slovo *samodruhá*, k čomu nepochybne prispel jeho špecifický význam, dostatočne vzdialený od východiskového „sám jeden v skupine *x* ľudí“.

Na tomto mieste by sme radi poukázali na ďalší pozostatok uvedenej lexikálnej skupiny: v publikáciách z oblasti dejín výtvarného umenia sa možno stretnúť so slovným spojením *sv. Anna samotretia* [Pozn. autora. – Za upozornenie ďakujem S. Duchkovej.] označujúcim zobrazenie sv. Anny s jej dcérou Pannou Máriou a Ježišom – pomenovanie súvisí s tým, že *sv. Anna* je tu jednou z troch zobrazených osôb.

Slovo *samodruhá* (resp. *samodruhý*, čiže v tvare mužského rodu, ako sa v slovníkoch uvádzajú prídavné mená) nachádzame aj v kodifikačných príručkách zachytávajúcích slovnú zásobu súčasnej spisovnej slovenčiny, nejde teda o nesprávny výraz. Krátky slovník slovenského jazyka (4., doplnené a upravené vyd. Bratislava 2003, s. 653) i Synonymický slovník slovenčiny (2., opravené vyd. Bratislava 2000, s. 631, 735) uvádzajú toto slovo – v zhode so Slovníkom slovenského jazyka (zv. 4. Bratislava 1964, s. 19) – bez akýchkoľvek štylistických kvalifikátorov, z čoho vyplýva, že ide o štylisticky neutrálny výraz: nadväzujúc na otázku pána M. J., možno konštatovať, že slovo *samodruhá* nie je hanlivé.

Pán M. J. zároveň napísal, že výraz *samodruhá* „sa bežne nepoužíva“. Mal tým zrejme na mysli, že v bežnom jazyku sa oveľa častejšie používa slovo *tehotná*. Vyššia frekvencia adjektíva *tehotný* súvisí podľa všetkého aj s tým, že z hľadiska schopnosti byť základom pre ďalšie odvodzovanie je toto slovo produktívnejšie ako jeho synonymum *samodruhý*, na čo upozornil už J. Horecký (Znova o termínoch *tehotnosť* a *ťarchavosť*. In: Kultúra slova, 1971, roč. 5, č. 4, s. 107). Slovtvorné hniezdo adjektíva *tehotný* je v súčasných kodifikačných príručkách zastúpené štylisticky bezpríznačnými odvodeninami *tehotnosť* i *tehotenstvo*, *tehotenský*, *otehotnieť*, ale príslušné hniezdo synonymného výrazu *samodruhý* je oveľa skromnejšie – zatiaľ čo Slovník slovenského jazyka uvádzal substantívne deriváty *samodruhosť* i *samodružie* (obidva s kvalifikátorom „zried.“, teda zriedkavé slovo), v Krátkom slovníku slovenského jazyka nachádzame už iba výraz *samodruhosť* (bez štylistického kvalifikátora); prídavné mená **samodruhostný* či **samodružný* ani sloveso **osamodružiť* neexistujú.

Fungovanie slov s významom „(o žene) nosiaca plod“ v súčasnej slovenčine by sa nepochybne mohlo stať témou samostatnej štúdie, ktorá by adekvátne objasnila postavenie jednotlivých výrazov (*tehotný* – *ťarchavý* – *samodruhý* – *gravidný* – *obťažkaný* – *hrubý* – *ťaršený*...) v príslušnom

lexikálnom subsystéme. Jazyková prax naznačuje, že slovo *samodruhá* tu patrí medzi menej frekventované výrazy, čo sa dá interpretovať aj tak, že sa prestáva používať a stáva sa výrazom zastarávajúcim, čiže príznakovým podľa časového hľadiska.

Použitie slova *samodruhá* v historickom filme, o ktorom sa zmienil pán M. J., možno označiť ako funkčné, keďže tento výraz akiste vhodne prispel k navodeniu atmosféry minulých čias a pod. Pokiaľ ide o používanie slova *samodruhá* v bežnej komunikácii, podľa nášho názoru je tu potrebné citlivo zohľadňovať jeho už zmienenú príznakovosť – takto síce môžeme spestriť či osviežiť jazyk, druhá strana však nemusí správne pochopiť náš komunikačný zámer a za použitím príznakového výrazu začne možno hľadať iné pohnútky, pričom takýto komunikačný šum prináša so sebou riziko nedorozumenia, ba až konfliktu.

Eubor Králik

Datív a lokál podstatného mena pizza. – Do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV sme dostali e-mail s otázkou, aký je správny tvar datívu množného čísla slova *pizza*, či má byť *pizzám*, alebo *pizziam*, a podľa ktorého vzoru sa podstatné meno *pizza* skloňuje.

Podstatné meno *pizza* sa do slovnej zásoby slovenčiny dostalo z taliančiny ako pomenovanie obľúbeného talianskeho jedla obyčajne z chlebového cesta vyformovaného do tvaru placky, ktoré sa pred zapečením potrie kečupom a obloží napr. syrom, šunkou, rozličnou zeleninou a pod. Slovo *pizza*, ktoré sa vyslovuje so zdvojenou spoluhláskou *cc*, teda [*picca*], si aj v slovenčine zachovalo pôvodnú taliansku pravopisnú podobu s písmenami *zz*. So zreteľom na to, že sa vyslovuje so spoluhláskou *c* pred pádovou príponou nominatívu jednotného čísla *-a*, zaradilo sa do skloňovacieho vzoru *ulica*, podľa ktorého sa skloňujú podstatné mená ženského rodu zakončené na príponu *-a*, pred ktorou je mäkká spoluhláska. V tvare genitívu jednotného čísla má pádovú príponu *-e*, ktorá sa uvádza aj v základných kodifikačných príručkách, ako sú Pravidlá slovenského pravopisu (3. vyd., 2000) a Krátky slovník slovenského jazyka (4. vyd., 2003), a v slovníkoch cudzích slov.

Rovnako aj v tvare nominatívu množného čísla je pádová prípona *-e*, teda *pizze* [vysl. *picce*]. V genitíve množného čísla je tvar *pízz*, ktorý uvádzajú aj citované Pravidlá slovenského pravopisu.

Vzor *ulica* má v datíve množného čísla pádovú príponu *-iam*, *uliciam*, a v lokáli množného čísla pádovú príponu *-iach*, *uliciach*. Podľa toho tvary datívu a lokálu množného čísla od slova *pizza* majú byť *pizziam*, resp. *pizziach*. S takýmito tvarmi sa v jazykovej praxi aj stretáme, napr. *Jedinečnú chuť pizziam dodávajú kvalitné talianske suroviny. – Ak prídete v nedeľu, k dvom pizziam servírovaným na tanier dostanete tretiu zadarmo. – Suroviny na pizzách nie je možné zamieňať. – Ingrediencií na jednotlivých pizzách nájdeme nadostač.* (Doklady sú z internetových stránok.) V jazykovej praxi sa však stretáme aj s datívnym tvarom s príponou *-ám*, *pizzám*, a s lokálovým tvarom s príponou *-ách*, *pizzách*, ktoré sú ovplyvnené tvarmi vzoru *žena*, podľa ktorého sa skloňujú podstatné mená ženského rodu v nominatíve jednotného čísla zakončené na príponu *-a*, pred ktorou je tvrdá, resp. obojaká spoluhláska, teda tvarmi *ženám*, *ženách*. Aj doklady s tvarmi *pizzám*, *pizzách* sme našli na internetových stránkach, napr. *Vino je vhodné podávať ku koreneným pizzám... – Dáva vynikajúcu arómu polievkam, šalátom, omáčkam, ale aj pizzám. – Prílohy na pizzách nezamieňame. – Pozývame vás na posedenie pri lahodných pizzách a iných jedlách.* Dokonca na internetových stránkach je viac dokladov na tvary *pizzám*, *pizzách* ako na tvary *pizziam*, *pizziach*. Príčinu možno vidieť v tom, že niektorí používatelia jazyka si nedostatočne uvedomujú rozdielny stav v spisovnom jazyku a v nárečiach pri skloňovaní podstatných mien ženského rodu zakončených na samohlásku *-a*, pred ktorou je mäkká spoluhláska. V západoslovenských nárečiach sa totiž prípony *-ám*, *-ách* uplatňujú v datíve a lokáli množného čísla aj pri podstatných menách ženského rodu zakončených na samohlásku *-a*, pred ktorou je mäkká spoluhláska, teda pri podstatných menách typu *ulica*, ako to ukazujú tvary *ulicám*, *ulicách*. Ďalšou príčinou toho, že sa konkrétne v písaných textoch vyskytujú tvary *pizzám*, *pizzách*, môže byť aj to, že napr. počítačové opravovacie programy náležité tvary *pizziam*, *pizziach* podčiarkujú ako chybné a tvary *pizzám*, *pizzách* nepodčiarkujú, teda nepokladajú ich za chybné.

Na záver možno stručne na otázku pisateľa e-mailu odpovedať takto: Prevzaté podstatné meno ženského rodu *pizza* [vysl. *picca*] sa skloňuje pod-

Ľa vzoru *ulica* a v datíve množného čísla má v spisovnej slovenčine tvar *pizziam* (ako *uliciam*). Možno ešte dodať, že by vari bolo vhodné v ďalších vydaniach jazykových príručiek, ako sú Pravidlá slovenského pravopisu a Krátky slovník slovenského jazyka, doplniť aj tvary datívu a lokálu množného čísla, ktoré, ako sa ukazuje, viacerým používateľom spisovnej slovenčiny robia isté ťažkosti. A napokon aj v počítačových opravovacích programoch by sa mal napraviť nedobrá stav, že sa náležité tvary *pizziam*, *pizziach* podčiarkujú ako chybné a naopak nespisovné tvary *pizzám*, *pizzách* sa nepodčiarkujú.

Matej Považaj

Z JAZYKOVÝCH RUBRÍK

O skratkách s. r. o. a spol. s r. o.

IVETA VANČOVÁ

Často sa pri názvoch rozličných spoločností stretávame s pomenovaním ich právnej formy viacslovným spojením *spoločnosť s ručením obmedzeným*, ktoré sa v praxi zvyčajne nahrádza skratkami *s. r. o.* alebo *spol. s r. o.* Nezriedka sa pri písaní týchto skratiek vyskytujú problémy týkajúce sa predovšetkým správneho umiestnenia bodiek či medzier. V skratke *s. r. o.* písmeno *s.* je skratka slova *spoločnosť*, *r.* je skratka slova *ručením*, *o.* je skratka slova *obmedzeným*, preto sa za každou zložkou skratky píše bodka. Predložka *s* sa v tejto skratke neuvádza.

V druhej skratke *spol. s r. o.* písmená *spol.* skracujú slovo *spoločnosť*, písmeno *s* však nie je skratkou slova, ale predložkou pred slovom *ručením*, preto sa za ním nepíše bodka, písmená *r.* a *o.* sú skratkami slov *ručením obmedzeným* (ako v prvom prípade). Za každou zložkou skratky, ktorá sa končí bodkou, dáva sa medzera, napr. *t. j., a. s.* a pod.

Správne sú teda oba spôsoby skráteneho zápisu, napr. *XY, s. r. o.*, aj *XY, spol. s r. o.*

(Roľnícke noviny, 2006, č. 13, 24. 3., s. 19)

Veľkonočný pondelok, veľkonočný sviatok

IVETA VANČOVÁ

Jedným z najvýznamnejších cirkevných sviatkov, ktorým si pripomínáme zmŕtvychvstanie Ježiša Krista, je *Veľká noc*. Podľa tradície pripadá na

nedeľu po prvom jarnom splne. Prídavné meno *vel'konočný* utvorené z dvojslovného pomenovania *Vel'ká noc* sa v názvoch *Vel'konočná nedeľa* a *Vel'konočný pondelok* píše s veľkým začiatočným písmenom, lebo sú to vlastné mená. Podobne i pomenovania ďalších dní súvisiacich s týmto sviatkom píšeme s veľkým začiatočným písmenom v prvej časti, napr. *Kvetná nedeľa*, *Zelený štvrtok*, *Veľký piatok*, *Biela sobota*.

Prídavné meno *vel'konočný* píšeme s malým začiatočným písmenom (na rozdiel od názvov *Vel'konočná nedeľa* a *Vel'konočný pondelok*) vtedy, keď nie je súčasťou oficiálneho názvu, napr. pred *vel'konočnými sviatkami* pečieme *vel'konočné koláče* a farbíme *vel'konočné vajíčka*, medzi *vel'konočné zvyky* patria *vel'konočná šibačka* či *vel'konočná oblievačka*.

Pri písaní *vel'konočných pozdravov* teda môžeme priat' príjemné prežitie *Veľkej noci*, *Veľkonočnej nedele*, *Veľkonočného pondelka* či *vel'konočných sviatkov* a *vel'konočnej šibačky*.

(Roľnícke noviny, 2006, č. 15, 7. 4., s. 19)

Kraslica či vel'konočné vajíčko

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

Zdobenie vajíčok na Veľkú noc má na Slovensku bohatú tradíciu. A tradičná je aj otázka, či sa majú zdobené vajíčka nazývať iba *vel'konočné vajíčka*, alebo ich možno nazvať aj *kraslice*. Niekomu by sa mohlo zdať, že slovo *kraslica* nepatrí do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. S tým však nemožno súhlasiť. Pôvod slova *kraslica* je motivovaný slovesom *krášliť* vo význame „robiť krajším, skrásľovať, okrásľovať“ a spojením *krášené vajce*. Treba si uvedomiť, že slovo *krása* je zastúpené u všetkých Slovanov (kedysi sa slovom s týmto koreňom okrem vlastnosti – opaku škaredosti – označovala u nás aj červená farba).

V slovenských nárečiach sa stretávame popri podobe *kraslica* aj s podobami *krášlica* a *krašlica*. Tieto podoby sa uvádzajú aj v Slovníku slovenských nárečí s dokladmi zo stredného a západného Slovenska. Spisovnú

podobu *kraslica* uvádza Krátky slovník slovenského jazyka aj Pravidlá slovenského pravopisu.

(Roľnícke noviny, 2006, č. 16, 13. 4., s. 19)

O tvaroch slovesa prijať

IVETA VANČOVÁ

V rozličných oznamoch a inzerátoch, ktorých autori ponúkajú alebo hľadajú zamestnanie, stretávame sa veľmi často s nesprávnymi tvarmi slovesa *prijať*, napr. *prijmeme programátora*, *prijmeme učiteľa na plný úväzok*, *prijmeme brigádnikov*, *prijmem murárov*.

V prvej časti slovesa *prijať* je predpona *pri-*, ktorá sa pri časovaní nepredlžuje, zostáva krátka vo všetkých tvaroch prítomného času: *prijmem*, *prijmeš*, *prijme*, *prijmeme*, *prijmete*, *prijmú*. Dlhé *i* však píšeme v podstatnom mene *prijem* utvorenom zo slovesa *prijímať*, podobne ako napr. v slove *prínos* od *prinášať*, *priklon* od *prikláňať* či *pripis* od *pripisovať*. Možno práve slovo *prijem* je dôvodom, prečo používatelia jazyka píšú dlhé *-i-* aj v tvaroch slovesa *prijať*.

Na záver ešte raz pripomíname, že pri časovaní slovesa *prijať* sú správne tvary s krátkou prvou slabikou – *prijmeme nových zamestnancov*, *prijmeme kuchára*, *prijmem prácu v službách*.

(Roľnícke noviny, 2006, č. 17, 21. apríla, s. 19)

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300